

τοῦ χωριοῦ της λαχταροῦσε, τὸ παίνευε πὼς εἶναι κρὺο καὶ νόστιμο.

Ἔστερα μᾶς ἀφίσανε ἐμένα καὶ τὶς κόρες. Τὸ γέρο μας τὸν κρατήσανε. Ἄμα τὰ μαζεύαμε, τὸν πῆρε τὸ παράπονο. Τοῦ λέγαμε «κάνε ὑπομονή, τελειώνουνε τὰ θάσανά μας».

Εἶχε φουντώσει πιά τ' ἀντάρτικο. Κατέβαιναν καὶ στὶς ἐξοχές, στὰ χωράφια. Ὁ δικός μας στέλνει μήνυμα νὰ βγοῦμε στὸ τάδε ξωκκλήσι, τὴν τάδε μέρα «ν' ἀνάψτε τὰ καντήλια...» Ξεκινήσαμε ὅπως μᾶς τῶπε, ἐρημία μεγάλη, τ' ἀμπέλια φουντωμένα σὰν ἄγρια, οὔτε κλάδεμα οὔτε σκάψιμο, μᾶς φάνηκε παράδεισος. Τραβοῦμε πρὸς τὸ ρέμα, παρουσιάστηκε μπροστά μας δίχως νὰ σαλέψει φύλλο, οἱ πικροδάφνες ψηλές, ὁ γυιός μας κι ἄλλος ἓνας, φιλιὰ, εὐκές «δὲ φοβᾶσαι ἴδῳ πὺν κατέβηκες;» τοῦ λέω· «ἐσὺ φοβᾶσαι;» μοῦ λέει. Μᾶς φιλέψανε καμπόσα καρύδια. Ἐμεῖς τοῦ βαστούσαμε τηγανίτες. Καθίσαμε λίγο. Παραπάνω ἦταν κι ἄλλοι, ἀκούσαμε σφυρίγματα. Στὸ δρόμο πὺν γυρίζαμε εἶδαμε κάποιον φορτωμένον ἓνα τσουβάλι κι ἀπάνω ἀμπελόφυλλα. «Εἶστε χριστιανοί, φοβᾶστε τὸ Θεό;» Ἔτσι μᾶς εἶπε δυὸ φορές καὶ τράβηξε. Τὸν περάσαμε γιὰ τρελλό. Ἔστερα μάθαμε πὼς κουβαλοῦσε ὄπλα.

Τὸ καλοκαίρι πάλι μηνύσανε ἀπὸ πάνω, ν' ἀνεβοῦνε οἱ δυὸ μικρὲς νὰ πάρουνε τὸν ἀέρα τοῦ βουνοῦ. Ἦρθε ἡ ἀδερφή ἐνοῦς ἀντάρτη καὶ τὶς περίλαβε. Ἀνεβήκανε στὰ ὄρεινὰ χωριὰ κι ἀπὸ κεῖ τραβήξανε. Τὰ ὄρεινὰ τοῦτα μᾶς βγάλανε παλληκάρια, ἐκεῖνα τὰ πληρῶσαν ὄλα. Πῆγα κι ἐγὼ νὰ τὶς φέρω πίσω, δὲν κατεβαίνανε. Ἦρθε ἡ κουμπάρα τότες ἀπὸ βραδύς, πιάσαμε τὸν ἀμαξιτὸ αὐγές, ἕστερα πιάσαμε τὸ βουνό. Μείναμε στὸ χωριό τους μιὰ νύχτα, ἦρθαν 4 ἀντάρτες, ἦρθανε φανερά, κάνανε καὶ διασκέδαση στὸ καφενεῖο. Πρὶν φέξει πήραμε τὸν ἀνήφορο, μεγάλος ἀνήφορος, βγαίνομε σ' ἓνα ἴσωμα, βλέπομε πρῶτο φρουρὸ ἀντάρτη. Τραβοῦμε παρακεῖ σ' ἓνα πεῦκο, θηρίο πεῦκο, τὸν εἶχανε φραγμένον σὰ μαντρί, μέσα στάμνες, καζάνια, τὰ παλληκάρια πᾶν' ἔρχονται. Ὁ γυιός μας λείπει. Φανήκανε κι αὐτές, τὴ μιὰ πὺν ἔτρεξε πρώτη δὲν τὴ γνώρισα, μ' ἀγκαλιάσανε, μοῦ δεῖξαν παρακεῖ τὸ τηλέφωνο, μιὰ γραφομηχανή, ἓνα φανάρι ἀκριβό, σκαμνιά. Καὶ τὰ ὄπλα καὶ τ' ἀμπριά σειρὲς-σειρὲς σκεπασμένα μὲ κλαριὰ καὶ πευκαρόνια. Φάγαμε κάτι ἄγρια χόρτα κι ἀρμυρὰ τοῦ βαρελιοῦ. Κοντὰ ἦτανε ἡ πηγὴ, ἓνα νερό.. νᾶσαι κεῖ σὲ

καλή εποχή νὰ πίνεις τέτοιο νερό νὰ μὴν πεθάνεις ποτές. Φέρνουνε πότε-πότε δικοί μας τσοπάνηδες κανένα τυρί, γάλα. Ἐκεῖ νὰ ἰδεῖς διανομή. Ἄμα γυρίσαμε εἴμαστε κουκουλωμένες μὲ μαντήλια. «Γιὰ ποῦ τὰ προμίσσατε;» μᾶς ρωτᾷ ἕνας. «Εἴμαστε παεμένες γι' ἀνταλλαγές...» Ἐκεῖνον τὸν καιρὸ τὸ συνηθίζανε, γυρίζανε τὰ χωριά μὲ προῖκες, μὲ τὰ χρυσαφικά τους οἱ γυναῖκες καὶ πέρνανε ὅ,τι βρίσκανε: φαβίτσα, κριθαράκι. Ἄς εἶναι, τὴ μέρα τῆς γιορτῆς μου, Δεκαπενταύγουστο, δὲν ἔλειπε καμιὰ μας, οὔλες φανήκαμε καὶ στὴν ἐκκλησιά. Οἱ καλοθελητὲς κι οἱ σπιουνοὶ δὲ λείπουνε. Μὰ εἶχαν πιάσει νὰ φοβοῦνται κιόλας. Τὰ νέα μας καλά: μαλακωμένος ὁ Ἰταλὸς — ξὸν κείνα τὰ μαῦρα σκυλιὰ οἱ μαυροφορεμένοι φασίστες τους. Οἱ «ἀντιθετοφασίστες» ὅμως μὲ μᾶς — «Μπιστευῶστε Ἰταλούς;» ρωτοῦσα ἐγὼ ἢ καῦμένη. — «Ἔχουνε κι αὐτοὶ ἄχτι τὸν Γερμανό, τὸ μεγάλο κέρατο. Καὶ στὴν ἰδεολογία ταιριάζομε...»

Μαθαίναμε ποῦ λὲς τότες αὐτὰ ποῦ λαχταρούσαμε. Μὰ πάλι τέλη καλοκαιριοῦ — θαρρεῖς πὼς καλοθυμοῦμαι κιόλας, πλάκωσε στρατὸ πολὺ νὰ χτυπήσουνε μιὰ κι ὄξω τ' ἀντάρτικο. Περνούσανε τὰ κανόνια στὸν ἀμαξιτὸ νύχτα-μέρα, βουλιάζανε οἱ δρόμοι, δὲν ξέρω πόσες σειρὲς κανόνια στήσανε ἀπ' τὴ θάλασσα ὡς τὰ ριζοβούνια, ζώσανε τὰ χωριά δίνουν φωτιά, ἔβλεπες ἀναψε τὸ βουνό, βουνὸ μὲ τῶνομα νὰ καίγεται σὰν κανένα δεμάτι ἄχερο, ἄχ τί θὰ γένει... βγαίνομε στὰ δώματα νὰ βλέπομε, κατεβαίνομε γιὰ νὰ μὴ βλέπομε, σαλεύει ὁ νοῦς... θὰ γλυτώσει κανένας; Ἄναψε τὸ ρουμάνι, οὔτε φεῖδι δὲ γλυτώνει... Ὡστόσο ἀκοῦμε πὼς οἱ ἀντάρτες λάκισαν, πουλιὰ γενήκαν; ἐκδικήθηκαν τὰ χωριά, ποῦ λέγαμε, τὰ ὄρεινά, ἐκεῖ βαροῦν τὰ ὄργανα καὶ τὰ πολλὰ βιολιά, διαλέξανε 20 στό 'να χωριό, 15 στ' ἄλλο, τοὺς τουφεκίσαν τὴν ἴδια ὥρα. Κι ὅποιον βρίσκανε μπροστά τους, μὰ τσοπάνο, μὰ ξωμάχο, τουφέκι, στὸν τόπο, θρηῆνος κι ὀδυρμός, δὲν ἀφίσανε καλύβι, δὲν ἀφίσανε ζωντανό.

Ἔστερα ἔγινε ἡ ἀνακωχή, ποῦ λέγανε. Παρουσιάστηκαν τότες Ἄγγλοι καὶ Μεσανατολίτες, νὰ δεῖς στολή καὶ στόλισμα, καὶ σαπούνια καὶ ξουράφια.

Ἔστερα πάλι πλακῶσαν καινούργιες τρομάρες, θαρρεῖς τὰ θυμοῦμαι καὶ καλά; Εἶπαμε κἀνανε ἀνακωχή, δὲ χτυπιοῦνται μὲ τοὺς Ἰταλούς. Περιλάβανε οἱ ἀντάρτες ἕνα

διάστημα, κι ὁ Δεσπότης μας, μοιράζανε μερίδες τρόφιμα. Εἶχαμε πεινάσει πολὺ τέλος - τέλος.

Ξαναμιλᾷ ἡ κόρη :

Ἐγὼ βρέθηκα μὲ τὸν ἀδερφό μας στὴν πρωτεύουσα, τὸ περιμέναμε πὼς θὰ μᾶς βομβαρδίσουν οἱ Γερμανοὶ γιὰ ἐκδίκηση.

Μὲ ξυπνᾷ ὁ ἀδερφός μας ἓνα πρωΐ, δὲν εἶχε ῥθεῖ ἀπὸ βραδὺς «σῆκω τ' ἀεροπλάνα πλησιάζουνε, μὴ μὲ ζητᾷς ἐμένα, ἔχω εὐθύνες». Νά τα καὶ πλακῶσαν. Κόβουν μιὰ βόλτα, εἶναι σειρὲς - σειρές, πιάνουνε κι ἀμολοῦνε μπόμπες, ἡ γῆς πιάνει καὶ τρέμει, τ' ἀγκωνάρια ποὺ στερεώνουνε τὰ ντουβάρια πετιοῦνται ὄξω μὲ τὰ χώματα, παράθυρα, κάγκελα. Κόλλησα σ' ἓνα καντοῦνι μαζὶ μὲ δυὸ γειτόνισσες γριές, βλέπω πέφτουνε οἱ μπόμπες σὰν τίποτα μπουκάλες κι ὁ σεισμός τῆς γῆς ἀδιάκοπος. Νά ἓνας ἄνθρωπος φάνηκε μπουσουλώνοντας τοῖχο - τοῖχο μᾶς φωνάζει: «ἐδῶ καθόσαστε;» Ἄμα ξεμακρύνανε τ' ἀεροπλάνα νὰ πάρουνε τὴ βόλτα τους ξεκόβομε ἀπ' τὸ καντοῦνι, τρέχομε γιὰ τὸ βουνό, τρέχει κόσμος πολὺς πρὸς τὸ βουνό, μᾶς προλάβανε ὅμως, τώρα πολυβολίζουνε χαμηλά, ποῦ νὰ κρυφτεῖς; θαρρεῖς πὼς σὲ κυνηγοῦνε. Σὲ μιὰ σούδα στενὴ στὰ τελευταῖα σπίτια ἦτανε μαζεμένα γυναικόπεδα, σκεπαστήκανε ἄξαφνα μὲ τὰ χώματα καὶ μὲ τὶς πέτρες, γκρεμίσανε πάνω τους 2-3 σπίτια, ἐκεῖ τραβοῦσα κι ἐγώ, πὼς γλύτωσα... μὲ πῆρε στὸν ὄμο κάποιο ἀναμμένο προᾶμα, βλῆμα ἦτανε; ξύλο; βρωμοῦσα σὰν καμένη, ἔτρεμα. Ὅπου σταθεῖς φαίνονται φωτιές, καπνοὶ ὡς τὸ λιμάνι. Ὅποτε κάνουν πὼς ξεμακραίνουν τ' ἀεροπλάνα, λιγοστεύει τὸ μουγγρητό τους, ἀκοῦς στριγγλιές, βογγητό, αὐτὰ δυὸ - τρεῖς ὥρες, μὰ μετριοῦνται γιὰ ὥρες αὐτές; Ὑστερα κατὰ ποῦ νὰ κάνω; δὲν βρίσκεις τόπο νὰ περάσεις, δρόμοι σπίτια σωρός. Μετὰ μάθαμε πὼς σκοτώθηκε ἀπ' τοὺς πρώτους ἓνα παλλικάρι φίλος μας, τῆς μητέρας του τὰ ξεφωνητὰ σηκώσανε καὶ τοὺς νεκρούς, γύρευε βοήθεια, στράγγιξε ὅλο τὸ αἷμα τοῦ παιδιοῦ, τὰ δυὸ πόδια του κοιμένα, ποιός νὰ βρεθεῖ... Σὰν τέτοια πολλά... Καὶ πόσοι θαφτήκανε ζωντανοί...

Τέλος βρέθηκα κοντὰ στὴν ἀγορά, μὲ βρίσκουνε δυὸ χωριανοί μας: «Εἶσαι ζωντανή; Μπρὸς νὰ φύγουμε, πᾶμε ποδαρόδρομο, ἄς κάνομε κι ἑφτὰ καὶ δέκα ὥρες...» Ποῦ αὐτοκίνητα... Μοῦπανε πὼς ὁ ἀδερφός μου εἶναι ζωντανός,

άνοιξε τις φυλακές να μην αδικοθανατήσουνε οί φυλακισμένοι, ἄς ἦτανε δοσίλογοι καὶ μαυραγορίτες... τέτοιος εἶναι... Ματαφέρανε καὶ τοὺς ἄρρωστους ἀπ' τὸ Νοσοκομεῖο σὲ καταφύγιο. Ὁ δημόσιος δρόμος πήχτρα, φεύγανε κοπάδια ὁ κόσμος, ὅ,τι μπορούσανε κουβαλούσανε. Ἦμουν τυχερή, σταματήσαμε κάποιο αὐτοκίνητο φορτωμένο πράματα καὶ μέσα 2 ἠλικιωμένοι πλούσιοι, μπήκαμε μπροστά, σταμάτησε, στριμωχτήκαμε ὅλοι μέσα, κάτι τάξαμε καὶ τοῦ σωφέρ.

Τὴν ἄλλη μέρα ἦρθε ἀπόφαση πὼς θὰ φύγομε οἰκογενειακῶς γιὰ τὴ Μ. Ἀνατολή. Ἀπ' τοὺς ἀντάρτες θὰ ξεδιαλεχτοῦνε μερικοὶ πὺ θὰ μείνουνε ν' ἀντισταθοῦνε. Μ' αὐτοὺς κι ὁ ἀδερφός μας. Ἐτοιμαστήκαμε. Μὰ τί νὰ πάρεις τί ν' ἀφίσεις; Φώναζε ἡ μάνα μας: «πάρτε καὶ τοῦτο, πάρτε καὶ κεῖνο». Κατεβήκαμε στὸ γιालὸ καὶ μπήκαμε σ' ἓνα καΐκι μ' ἄλλες δυὸ οἰκογένειες, αὐτοὶ 10 ἄτομα, ἐμεῖς 6 καὶ 4 δικοὶ μας τραματίες. Καὶ 2 Ἑγγλέζοι. Ἐκείνη τὴ μέρα σπάσανε τις ἀποθῆκες ὁ κόσμος, ἄλλοῦ ἄρπάξανε, ἄλλοῦ μοιράσανε, πήραμε κι ἐμεῖς ἀπὸ δυὸ κουτιά κονσέρβες. Τὸ ταξίδι μπουνάτσα νὰ ζωγραφίσεις στὸ γυαλὶ πάνω τῆς θάλασσας. Πιάνομε τὰ κορίτσια ἐμεῖς τὸ τραγούδι, μᾶς φάνηκε πὼς ξεκινούσαμε γιὰ κανένα πανηγυράκι, πῆρε τέλος ἡ σκλαβιά καὶ τραγουδούσαμε. Τόσο μυαλὸ εἶχαμε. Ἡ μάνα μας μουρμούριζε: «Κλειδώσατε τὴν τάδε πόρτα, τὸ τάδε μπαῦλο;» Ἐμεῖς δυὸ βαλιτσάκια πήραμε κι ἐκείνη ἓναν μπόγο. Ἦν πεῖς ὁ Γέρος παραζαλισμένος τέλεια. Κι ἡ ἀγωνία τοῦ γιουῦ του μεγάλη. Ἐπειτα σμίξαμε, φύγαν κι οἱ Ἐλασίτες ἀρχηγοί. Ποῦ νὰ θάλ' ὁ νοῦς μας τότε τὴν οὐρὰ τῆς ἀχλάδας... προσφυγιά, ξενητιά. Ἦστερα ὁ ἀδερφοσκοτωμός, τὸ χειρότερο...

Ξαναεῖπε ὁ γιός :

Μὲ τὴ συνθηκολόγηση τῆς Ἰταλίας φτάσαν οἱ Ἦγλοι κι οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Βασιληᾶ, στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοὶ ἀπ' τὸ Κάϊρο. Πρῶτη καὶ κύρια ἐντολή: νὰ διαλύσουν τὸν ΕΛΑΣ καὶ τὸ ΕΑΜ. Ζήσαμε τὴ λεφτεριά μας μὲ ἀγωνία, 40 μέρες λεφτεριά κι αὐτὴ μισή. Φάνηκε τότε κι ἡ μεγάλη δυστυχία τοῦ κόσμου. Σὲ μιὰ διανομὴ μιὰ μάνα βαστοῦσε τὸ παιδί της στὰ χέρια, ἓνα γεροντάκι κοκκαλιάρικο, πὲς πὼς βαστοῦσε καὶ παρακαλοῦσε: «Καλέ, δὲ σᾶς βρίσκεται νὰ τοῦ δώσομε κανέν' αὐγό; Δὲν εἶδε ποτές του...» Μετὰ ἔγινε ὁ βομβαρδισμός, οἱ Γερμανοὶ κά-

ψανε και πολυβολήσανε λουρίδα πρὸς λουρίδα δυὸ πολιτεῖες ἀνοχύρωτες. Τότε ἔφυγε ὁ πληθυσμὸς πολὺς πρὸς Τουρκία και Μέση Ἀνατολή με βάρκες με βαρκάκια, με μπενζίνες ἄνω ἀπὸ 7.000.

Μᾶς ἤρθε και διαταγή τοῦ Στρατηγείου Μ. Ἀνατολῆς νὰ ἐγκαταλείψουμε τὸ νησί. Κάναμε συσκέψεις σοβαρές, με μαύρη θλίψη ἀποφασίστηκε νὰ φύγει ὁ ΕΛΑΣ συγκροτημένος κι ἡ νόμιμη πιά πολιτικὴ ὀργάνωση, τὸ ΕΑΜ. Πήραμε μαζί και τοὺς ἀντιφασίστες Ἴταλοὺς ὅσους συνεργαστήκανε με μᾶς τίμια.

Ἀποφασίστηκε πὼς θὰ μείνει πίσω ἓνα κλιμάκιο τοῦ ΕΛΑΣ ν' ἀντισταθεῖ στὸ δεύτερο χιτλερικό κατακτητὴ. Στὸ κλιμάκιο τοῦτο κι ὁ Μανώλης. Προωθοῦνε ὄπλα, ἐφόδια στοὺς παλιοὺς και σὲ νέους Κρυψῶνες — σὲ μιὰ νύχτα σὲ λίγες ὥρες. Θὰ ξανασυστήσουν μικρὲς ὀμάδες ἔνοπλες στὰ βουνὰ και παράνομο μηχανισμό στὰ χωριά, μ' ἄλλα λόγια φτοῦ κι ἀπ' τὴν ἀρχὴ — δουλιές πὺ δὲν εἶναι ἀπ' τὶς εὐκόλες, καταρημαγμένος ὁ κόσμος, δὲ θέλει οὔτε ν' ἀκούσει τὰ ἴδια. Φτάνουν κι οἱ Ναζιῆδες, πᾶν νὰ ξεγελάσουν τὸν κόσμο, δίνουν προθεσμία 2 μέρες νὰ παρουσιαστοῦν οἱ «ἔνοπλοι» νὰ πάρουν χάρη. Δὲν παρουσιάζεται κανεὶς. Ὑπάρχει ὁ φόβος μὰ ὑπάρχει και τὸ μῖσος, βράζει σὰ μοῦστος με κάθε ἀνακάτωμα. Ὡς τὴν ἀνοιξη ἀπὸ καμιὰ τριανταριά γίνονται 100 οἱ ἀντάρτες, στὸ χρόνο πάνω 200. Δὲν πέρασε νύχτα χωρὶς αἰφνιδιασμούς, χωρὶς και τὸν τρόμο τοῦ αἰφνιδιασμοῦ, χτυπιοῦνται φάλαγγες, φυλάκια. Οἱ Γερμανοὶ πὺ ἄμαθοι σ' αὐτὰ και κτήνη, δὲ φανερώθηκε οὔτε στρατιώτης, οὔτε βαθμοφόρος ἀντιναζιῆς.

Μὲ τὴν ἀπελευθέρωση οἱ πατριῶτες δὲν προλάβανε οὔτε μιὰ χρονιά νὰ σπείρουνε τὰ χτήματά τους. Οἱ Ἄγγλοι στηρίξαν τοὺς ἀντιδραστικούς, ἀκόμη και τοὺς δοσιλόγους. Ἀφοπλίζονται οἱ πατριῶτες, ἐξοπλίζονται τρομοκράτες Δεξιοί, ἀρχίζει ὁ διωγμὸς. Βγαίνουν πάλι στὴν παρανομία οἱ Ἀριστεροί, πάλι στὸ βουνό, ποῦ ἄλλοῦ;

Πόσες νύχτες κοιμήθηκε στὸ σπίτι του ὁ Μανώλης; Πλάκωσε κι ὁ «ἐθνικός» στρατός. Ὀλόκληρα χωριά τὰ ἐκτοπίσανε, κάψαν τὰ δάση, ἀμπέλια, χωράφια ὡς και ντοματιές, κολοκυθιές ξερριζώνουνε για νὰ μὴ βρίσκουνε τίποτα οἱ ἀντάρτες, ἀγρίεψε τὸ νησί, πολεμοῦμε πόλεμο πὺ δὲν τὸν κάνουν συναμεταξύ τους οὔτε τὰ θηρία.

Πάλι μιλά ἡ μάνα :

Εἶπαμε νὰ τὰ ξεχάσομε πιά τοῦτα... Μὰ καὶ πῶς νὰ τὰ ξεχάσομε... Ἀδέρφια μ' ἀδέρφια σκοτώνουνται. Κάθε μέρα κουβαλοῦνε τὰ φορτηγά, τοὺς ξεφορτώνουνε σὰν τὰ σφαχτὰ ζωντανούς καὶ σκοτωμένους, τὸ σπίτι μας εἶναι ἀντίκρου στὸ Σταθμό. Ἐοπίσω γυναικόπαιδα, συγγενεῖς, τοὺς γυρίζουνε δεμένους, ὁ κόσμος παραλόγιασε, τοὺς φτύνουνε, τοὺς πετροβολοῦνε, τί σᾶς κάνανε Χριστάκι μου; Ἀμ τί τοὺς ἔκανες καὶ σὺ πού σέ σταυρῶσαν. Μιὰ μέρα ὅταν χάραζε ἀκούω ψαλμωδία, περάσανε τοὺς 4 Πανωχωριῖτες γιὰ ἐκτέλεση, μπρὸς ὁ Παπᾶς τοὺς ἔψελνε γιὰ νεκρούς, αὐτοὶ βαδίζουνε στητοί, ἄχ λεβέντες πάνω στὸ καμάρι τους, δὲ γυρίζανε τὸ κεφάλι καθόλου, πῶς στέκουνε οἱ γαμπροί.. Τοὺς βάλανε λέει κι ἀνοίξανε τὸν τάφο τους, μετὰ λίγη ὥρα τὸ πολυβόλο ἀκούστηκε. Πῶς νὰ τὰ ξεχάσομε... Δυὸ τῆς φρουρᾶς ἅμα γυρίσανε ἀκουμπήσανε στὸ ντουβάρι καὶ ξερνούσανε, τοὺς εἶδα, λιγοθυμούσανε, δὲν ἀντέχουνε ὅλοι...

Πῆρε τὸ λόγο κι ἡ ἀδερφή ἀλλουνοῦ ἀντάρτη :

Πῶς σώθηκα κι ἐγώ... Τότες μετὰ τὴ μάχη ἐκείνη στὰ ψηλῶματα, ὄξω ἀπ' τὸ χωριό, πού σκοτώθηκε ἀπὸ βραδὺς κάποιος Κρητικὸς ὑπονωματάρχης. Τὴν ἄλλη μέρα, ξημερώματα ἔρχεται ἡ ἀδερφή τοῦ Γιακουμῆ, πού ἦτανε κι αὐτὸς ἀντάρτης, μοῦ λέει: «Ὡς ἐδῶ στ' ἀλώνια κατεβήκανε τὰ λωλόπαιδα». Ἦτανε ἀνιφτη, μὲ τὰ νυχτικά, φοβούντανε. Βάλαμε νὰ ψήσομε καφέ. Νά, στὸ στενό μας μπαίνουν 3 χωροφύλακες, εἶχανε βγάλει τὰ πιλίκια, εἶχανε δεμένο μαῦρο μαντήλι στὸ κεφάλι, δηλαδή βγαίνουνε γιὰ ἐκδίκηση, Κρητικοὶ κι αὐτοί. Πᾶνε ἴσια στὸ σπίτι τῆς κοπέλλας, ἀνοίξε ὁ πατέρας της, τὸν τρουποῦνε μιὰ μὲ τὴν ξιφολόγχη, δὲν πρόφτασε νὰ μιλήσει, πέφτει μπροστὰ ἡ μάνα, στὴν κοιλιὰ κι αὐτὴ, πέφτει χάμω. Ἐμεῖς τραβοῦμε πίσω τὴν κοπέλλα νὰ μὴ βλέπει, στεκόμαστε ἄκρη - ἄκρη στὸ παράθυρο, αὐτὴ παλεύει, ξεφωνίζει «μητέρα, μητέρα, βοήθεια...» Ἡ μητέρα δὲν εἶχε ξεψυχήσει τὰ μάτια της παίζανε νὰ ἰδοῦν ποῦ πᾶν οἱ φονιάδες, μήπως βροῦνε τὴν κόρη. Αὐτοὶ ἔρχονται στὴ δικιά μας πόρτα. Στὴ μιὰ πλευρὰ ἦτανε ἀραδιασμένα κάτι μεγάλα βαρέλια, ἐκεῖ ἔκανε νὰ κρουφτεῖ, τὴν ἀρπάξανε, τὴν πληγώσανε στὸ στήθος, ἀκούμπησε στὸν τοῖχο, σὰ νεκρὸς στημένος ἀπόμεινε ὄρθια τὴ δέρνουνε κιόλα, ὕστερα γονατίζει, τρέχουν αἵματα, ἄχ Παναγία μου. Μὲ ἀρπάξανε καὶ μένα, μᾶς σέρνουν γιὰ ἐκτέλεση.

Πετιέται μπροστά ὁ γείτονάς μας ὁ Χρῆστος ἦτανε Μάης, μεγάλος ἐθνικόφρονας, εἶχε ὄπλο: «...ποῦ τὴν πᾶτε αὐτή; Αὐτὴ ἀφῆστε τη...» ἔτσι γλύτωσα. Παραπάνω τὴ σκοτώσανε τὴν κοπέλλα. Ἔπειτα μᾶς κλείσανε στὴν Ἀστυνομία γυναῖκες, ἀδελφές ἀνταρτῶν μανάδες τους, 40 γυναῖκες στριμωγμένες πέσαμε γονατιστὲς σὰν ἦρθε μέσα ὁ διοικητής, τρέμαμε, κλαίγαμε. Πάλι 2 μέρες μᾶς ἀφίσανε, ὁ κόσμος ξεσηκώθηκε γιὰ τοὺς φόνους. Ἐμένα μὲ ξαναφωνάζουνε νὰ μὴν τυχὸν καὶ μαρτυρήσω τοὺς φόνους ποὺ εἶδα. Κι ὁ «σωτήρας» μου ἀπὸ κοντά. Ἐφυγα νύχτα, πῆρα τὰ μάτια μου κι ἔφυγα, πῆρα μονοπάτια, ἡ τύχη μὲ βοήθησε ἅμα βγῆκα στὸν ἀμαξιτό, πέρασε κάποιον φορτηγὸ μὲ κάρβουνα καὶ ξύλα γιὰ τὸ Στρατό, μ' ἔκρυψε ὁ σωφὲρ ἀνάμεσα στὰ τσουβάλια, πέρασα τὸ μπλόκο, ἦρθα στὴν πολιτεία νὰ κρυφτῶ, πιὸ σίγουρα ἐδῶ.

16

ΕΓΡΑΨΕ

ΜΙΑ ΓΥΝΑΙΚΑ ΓΙΑ ΤΟ ΧΩΡΙΟ ΤΗΣ

Βρισκόμαστε στὰ 1940, εἶχανε περάσει 18 χρόνια ἀπὸ τὴ μεγάλη καταστροφή τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ποὺ εἶχαμε χάσει πατρίδες, γονεῖς, περιουσίες καὶ τὸ ἠθικό μας, βρεθήκαμε σὲ ξένο μέρος πληγωμένοι βαθιά. Ἀλλὰ ὁ χρόνος βαλσαμώνει τὶς πληγές πάντοτε, πιάσαμε νὰ ἀγαποῦμε τὶς πατρίδες καὶ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ μᾶς φιλοξένησαν, ζούσαμε πιά ἡσυχά φτωχικὴ ζωὴ καὶ εἶχαμε πιά ξεχάσει τοὺς πολέμους, τοὺς φόβους, εἶχαμε μεγαλώσει, πανδρευθήκαμε. Καὶ ξαφνικὰ ἔρχεται ἡ τρομερὴ εἶδηση τοῦ '40. Θυμᾶμαι σὰν τώρα ἦταν 11 τὸ πρωὶ καὶ βρισκόμασταν στὶς ἐλῆες σ' ἓνα κτῆμα κοντὰ σὲ αὐτοκινητόδρομο καὶ βλέπομε γύριζε ὁ κόσμος πίσω ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα, τὰ παλληκάρια ἄλλα μὲ μεγάλη θλίψη καὶ ἄλλα πιὸ θαρρετὰ σταματήσανε τ' αὐτοκίνητα καὶ μᾶς εἶπαν «τί κάθεστε καὶ μαζέβετε ἐλῆες κηρύχτηκε πόλεμος, πηγαίνετε στὰ σπίτια σας νὰ ἐτοιμάσετε τὰ παλληκάρια σας γιατί ἡ Ἰταλία μᾶς ζήλεψε τὴ μικρὴ Ἑλλάδα μας τὴ χτυπημένη τόσες φορές». Ὅταν οἱ γυναῖκες ἀκούσαν αὐτὴ τὴ σκληρὴ εἶδηση ἔπιασαν τὰ κλάματα γιατί εἴμαστε μάνες, ἀδελφές, γυναῖκες, κλονίστηκε ὅλος ὁ κόσμος, φύγαμε στὰ σπίτια μας μὲ δάκρυα. Σὲ μιὰ ὥρα εἶχε εἰδοποιηθεῖ ὅλη ἡ Ἑλλάδα, παντοῦ ἔβλεπες παλληκάρια νὰ τραγουδᾶνε γιὰ νὰ ἐνθαρρύνουν τὶς μάνες τους, τοὺς πονεμένους γέρους ποὺ δὲν εἶχανε ἀντοχὴ νὰ σηκώσουνε ἄλλο βάρος. Τὸ πρωὶ κατεβαίνανε αὐτοκίνητα γεμάτα, κατεβαίνανε ζῶα, γιατί καὶ αὐτὰ χρειάζονταν στὸν πόλεμο καὶ νὰ εἶναι ὁ καιρὸς τῆς σοδιάς, τί νὰ δεῖ ὁ κόσμος, τὰ παλληκάρια τους ποὺ φεύγανε καὶ δὲν ξέρανε ἂν θὰ γυρίσουνε ἢ τὴ σοδιά του, γιατί ὅση πίκρα καὶ ἂν ἔχει ὁ ἄνθρωπος προσπαθεῖ καὶ νὰ ζήσει, ἔπρεπε νὰ ἐφοδιασθεῖ

μὲ τροφίμα. Βέβαια μᾶς κήρυξε τὸν πόλεμο ἡ Ἰταλία, ἀλλὰ εἶπαμε ὅτι θὰ τοὺς νικήσουμε καὶ τὰ παλληκάρια μας πολεμούσανε σὰν λιοντάρια καὶ ἄς μὴν ἦτανε καὶ τόσο καλοταϊσμένα, γιατί αὐτὸ βέβαια τὸ ξέρομε καὶ ὅταν βρισκόμαστε ἐν καιρῷ εἰρήνης, δὲν μᾶς δίνει κανένας σημασία, τὰ νησιά μας δὲν ἔχουν κάθε χρόνο σοδιά, εἴμαστε τελείως ἀβοήθητοι καὶ ὅπως μπορεῖ καθένας ζεῖ. Καὶ λοιπὸν αὐτὰ τὰ παλληκάρια πολεμούσανε ἐπάνω στὰ βουνὰ καὶ νικούσαμε καὶ παίρναμε κάθε τόσο ἓνα μέρος καὶ ὅταν ἐρχόταν ἡ καλὴ εἶδηση χτυπούσανε οἱ καμπάνες, ἦτανε πανηγύρι. Δὲν περιμέναμε ὅμως ὅτι στὴ χούφτα πάνω αὐτῶν Ἑλλήνων θὰ ἔπεφτε καὶ ὁ μαῦρος, ὁ ἀχόρταγος Γερμανός. Κατέβηκε, μᾶς σάρωσε. Θυμᾶμαι αὐτὴ τὴ βραδυά, πολὺ νωρὶς μᾶς ἔφεραν τὴν εἶδηση οἱ κακόμοιροι ἠλικιωμένοι ποὺ εἶχανε μείνει μέσα στὸ χωριό, μᾶς λένε «ἀπόψε ἔρχονται οἱ Γερμανοί, πρέπει νὰ φυλαχτοῦμε» καὶ πηγαίναμε κάθε 2-3 οἰκογένειες σὲ σπίτι ποὺ θὰ ἦταν δίπορτο, ἔτσι φανταζόμαστε, ὅτι ἂν μπαίνανε οἱ Γερμανοὶ ἀπὸ τὴν μία πόρτα ἐμεῖς θὰ φεύγαμε ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ὅλη νύχτα εἴμαστε ξύπνιοι καὶ τὴν αὐγὴ ἀκούσαμε θόρυβο καὶ βγήκανε οἱ μεσόκοποι ἔξω καὶ μαθαίνουμε πὼς ἦρθανε οἱ Γερμανοί, ποῦ νὰ φανταστοῦμε τί μᾶς περίμενε. Οἱ Γερμανοὶ βγήκανε στὴν πρωτεύουσα καὶ σὲ 2-3 μέρες εἶχανε πιάσει ὅλα τὰ χωριά. Ἐμεῖς ὅταν τοὺς εἶδαμε μᾶς ἔπιασε φόβος μεγάλος. Αὐτοὶ στὴν ἀρχὴ κάνανε τοὺς καλοὺς, ὅσοι ἦρθανε στὸ χωριό μας ζητούσανε αὐγά, ἔδιναν μάρκα, γυρίζανε παντοῦ, βλέπανε τοὺς τόπους, μόλις νύχτωνε κλείδωνε ὁ κόσμος καλὰ τὶς πόρτες τους. Δὲν ἀργήσανε νὰ πιάσουν νὰ κακοποιοῦν τὸν κόσμο, νὰ μᾶς παίρνουν ὅλα τὰ λάδια μας καὶ γιὰ πληρωμὴ νὰ μᾶς δίνουν κανένα φασόλι καὶ καμιὰ φορὰ λίγη ζάχαρη. Τότες ποὺ ἔσπασε τὸ μέτωπο εἶχαν ἔρθει κι οἱ ἄντρες μὲ ὅποιο μέσο μπορούσαν ἀπὸ τὴν Ἀλβανία πεζοπορία στὴν Ἀθήνα κι ἀπὸ τὴν Ἀθήνα μὲ καΐκια, κάθε μέρα ἔρχονται καὶ ὁ κόσμος τρέχει νὰ ρωτήσῃ καθένας γιὰ τὸν ἀνθρώπο του, μῆνες συνέχεια ἐρχόταν, εἶναι μὲ κουρέλια, νηστικοὶ κι αὐτοί, ἄλλοι δόσανε τὴ χλαίνη τους, ἄλλοι τὴ βέρα τους γιὰ νὰ τοὺς πάρει τὸ καΐκι. Μὲ τοὺς τελευταίους κι ὁ ἀδερφός μου, ἡ μάνα μας τὸν εἶδε μπρὸς στὴν πόρτα μας ἄξαφνα, τὸν ρώτησε «ποιός εἶσαι;» καὶ κεῖνος κόπηκε, κάθησε κατὰ γῆς κι ἔκλαιγε.

Οἱ Γερμανοὶ μᾶς τὰ πέρνανε ὅλα, δὲν μᾶς ἀφίνανε

τίποτα, έπιασε ό κόσμος νά πεθαίνει, ό,τι ζωντανά είχε τὰ έσφαξε, άλλα ψοφούσανε, δουλιές δέν είχε και νά είχε ό κόσμος δέν πήγαινε διότι δέν είχε νά φάει, προτιμούσε νά μαζέβει καθέννας λίγα χόρτα και νά βάζει λάδι νά τρώει. Ευτυχώς είχε στην κατοχή δυό χρόνια κατά σειρά πολλές έληές. Και πάλι ό κόσμος άρχισε νά πρήζεται και νά πεθαίνουν, ούτε παπās πια δέν πήγαινε στις κηδείες, ούτε καμπάνα δέν χτυπούσε. Μές στα σπίτια ήτανε κατάκοιτος ό κόσμος, βογγούσανε και προπαντός οί γέροι. Θυμούμαι τόν γείτονά μας τόν μπάρμπα Χριστοδουλή είχε σκύψει άπ' τήν πόρτα τους, ή μάνα μας νά τόν καλημερίσει μά ψυχομαχούσε, τής ειπε με τὰ χείλια του «ψωμάκι», με τὰ χείλια, δέν είχε φωνή, «πού νά τὸ βρω Χ'στόδουλε τὸ ψωμάκι;» τοῦ φέρνει μιὰ κουταλιά φασουλάκια μαυρομύτικα έβαζε άπό ένα-ένα στο στόμα και πιπίλιζε, σε όλίγη ώρα ξεψύχησε με τὸ φασουλάκι στο στόμα. Και τής αδελφής μας τής πέθανε τὸ πρώτο της παιδί, ένα αγοράκι, σα χρυσὸ ψαράκι, τὸ είχανε πάντα καλοπερασμένο και στις αρχές ό πατέρας ψάρευε, είχε δικό του μεγάλο καϊκι, μās έφερενε αλλά οί Γερμανοί τ' απαγορεύουν ύστερα όλα, ούτε βάρκα δε βγαίνει, τὰ στερηθήκαμε όλα, μιὰ βραδυά, έφερε κάστανα και τὰ βράσαμε, τὸ παιδάκι χαλάστηκε, τὸ πῆρε ό πατέρας άγκαλιά, έτρεξε νά βρεϊ γιατρό, δέν έπρόλαβε, πού γιατροί και γιατρικά, στὸν ώμο του άπάνω άπέθανε.

Έν τῷ μεταξὺ πολλοί προδότες πήγανε με τους Γερμανούς, αυτοί καταδίνανε τὰ παιδιά πὸν θέλανε νά φύγουνε άπ' τή θάλασσα, τους κυνηγούσανε, χυμούσανε τὰ σκυλιά τους πὸν τὰ είχανε σπουδάσει νά ξεσκίζουνε τους ανθρώπους, δύο παιδιά κοντοχωριανά μας τρελλαθήκανε και τὰ τουφεκίσανε τρελλά. Και πάλι ευτυχώς, ευτυχώς τὸ 1943-44 και πὸν μπροστά, ό κόσμος είχε οργανωθεί κρυφά, και μάθαμε για τὸ ΕΑΜ, αυτοί τὰ μελετούσανε όλα για νά σηκωθοῦνε νά διώξουνε τὸν καταραμένο κατακτητὴ τήν κατάλληλη ώρα. Θυμάμαι μιὰ φορὰ πὸν δέν υπῆρχε καθόλου δουλιὰ και τὰ κτήματα όλα δέν κάνανε πια καρπό, είχανε νά καλλιεργηθοῦνε και ήτανε ρουμάνια, μαζευτήκανε αρκετοί και ειπανε «πρέπει νά πιάσουμε τους πλούσιους με τὸ ζόρι νά τους ποῦμε ότι «θὰ σās φιάξωμε τὰ κτήματά σας με ό,τι καλλιέργεια χρειάζεται και έσεϊς θὰ μās δίνετε λάδια όταν δέν έχετε χρήματα». Ήρθε ή μέρα πὸν έπρεπε νά πᾶνε σε κάθε πλούσιο, δέν πηγαίνανε

μὲ κακὸ σκοπὸ, ὁ κοσμάκης πεινοῦσε καὶ ἀπὸ τοὺς πλούσιους οἱ περισσότεροὶ συνεργαζότανε μὲ τοὺς Γερμανοὺς καὶ εἶχανε ἀπ' ὅλα, τὰ λάδια τους τὰ εἶχανε ὅλα στὶς ἀποθῆκες γιατί οἱ Γερμανοὶ πέρνανε τὰ λάδια τῶν φτωχῶν. Λοιπὸν ὁ ἀδελφός μου πῆγε μὲ ἄλλους τέσσερις σ' ἓναν πλούσιο χτηματῖα πού εἶχε καὶ καφενεῖο καλό, μέσα καθόντανε καὶ Γερμανοί, οἱ ἄλλοι τέσσεροι δὲν μπήκανε μέσα, πῆγε μόνος του, ὁ νοικοκύρης καθότανε σὲ μιὰ πολυθρόνα καὶ ἔπινε καφέ, πηγαίνει ὁ ἀδελφός μου τὸν χαιρετάει καὶ κάθεται κοντά του σ' ἓναν καναπέ καὶ τὸν λέει «ξέρεις γιατί ἦρθα;» — «ὄχι δὲν ξέρω» τὸν λέει. «Ἦρθα, τὸν λέει, νὰ ἀνοίξεις δουλιὰ νὰ καλλιεργήσουμε τὰ κτήματά σας πού εἶναι χάλια καὶ ἀντὶ χρήματα νὰ μᾶς δίνεις λάδια». Σηκώθηκε ὀρθίος ὀργισμένος καὶ τὸν λέει: «Τώρα θὰ φωνάξω τοὺς Γερμανοὺς». Τοῦ ἀπαντᾷ ἐκεῖνος: «Ὅταν μπορεῖς φώναξε, τὴν ἄλλη μέρα δὲν θὰ ζήσεις γιατί οἱ Γερμανοὶ βρίσκονται στὸ τέλος τους, πρόσεξε καὶ σκέψου». Μαλάκωσε μὲ μιᾶς καὶ τὸν λέει «τὰ κτήματά μου ἔχουν καὶ πολλὰ ἀχλάδια, δὲν θέλω νὰ πειραχτεῖ κανένα» καὶ τὸν λέει «ὅταν λείψει ἔστω καὶ τὸ ἓνα τότες νὰ μιλήσεις». Συμφωνήσαμε καὶ ἔφυγε ὅλος χαρὰ πού θὰ δουλέψει ὁ κόσμος καὶ θὰ ζήσει. Μόλις βγῆκε εὐχαριστηθήκανε κι οἱ ἄλλοι. Ἀνεβήκανε στὸ χωριό, εἶχανε πάει κι ἄλλοι σὲ ἄλλον πλούσιο χτηματῖα καὶ ἀμέσως τὸ βράδυ μαζέψανε μέχρι 30 ἐργάτες μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν ἀδελφό μου γιὰ νὰ μὴν χαθεῖ τίποτα ἀπὸ τὰ φροῦτα τους καὶ ξεκινήσανε μὲ κουράγιο, σκάψανε, ξεχερσώσανε ὅλα τὰ κτήματα πού εἶχανε ἀγριέψει, ὅ,τι ἔπρεπε νὰ γίνει τὸ κάνανε. Ἔγινε ἡ δουλιὰ τους ὁμορφα τῶν πλουσίων χωρὶς νὰ χάσουν οὔτε πεσμένο φροῦτο καὶ ὁ κόσμος ἔφαγε κάπως καλύτερα, πληρωθήκανε δύο ὀκάδες λάδι τὸ μεροκάματο καὶ κάποια χαρὰ φώτιζε πὼς ὁ καιρὸς πλησιάζει πού θὰ διώξουμε τὸν κατακτητῆ.

Ἀκούσαμε ὕστερα ὅτι θὰ πήγαιναν κατευθεῖαν σὲ ἓνα μέρος κοντὰ στὴν πρωτεύουσα πού λεγότανε Καρὰ-τεπές, τὸ κατάλαβαν ὅταν ἦρθαν οἱ Γερμανοὶ καὶ τὸ ἔκαναν στρατόπεδο καὶ ἐκεῖ εἶχανε ἐγκατασταθεῖ μὲ πολὺ ὑλικὸ πολεμικὸ, μὲ κανόνια, μὲ ἀντιαεροπορικά. Ἦτανε ἐπάνω στὸ δρόμο πού περνούσανε τὰ αὐτοκίνητα.

Τέλος μιὰ νύχτα ἔφυγαν ἀπὸ διάφορα μέρη τοῦ νησιοῦ οἱ ἄντρες καὶ συγκεντρώθηκαν ἔξω ἀπὸ τὴν πόλη καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἔγινε ἡ ἐξόρμησις. Τὸ πρῶτο μέρος πού κατέλαβαν

Ήτανε ὁ Καρὰ - τεπές. Καὶ τί δὲ βρήκανε ἐκεῖ μέσα, νομίζανε ὅτι θὰ καθήσουνε παντοτεινά. Τοῦτο ἔγινε τὸν Ἰούνιο τοῦ '44, θυμᾶμαι πολὺ καλά, γιατί ἀρρώστησε ὁ γαμπρός μου βαργιά, τὸν εἶχανε φυλακώσει καὶ χτυπήσει οἱ Γερμανοὶ καὶ δὲν βρῖσκαμε μέσον συγκοινωνίας νὰ τὸν μεταφέρουμε στὴν πρωτεύουσα γιὰ τὸ νοσοκομεῖο καὶ τὸν βάλουμε σὲ ἕνα καρρότσι μικρὸ πὺ τὸ τραβοῦσε ἕνα γαῖδουράκι καὶ τὸν πήγαμε στὸ νοσοκομεῖο, ἔζησε 18 μέρες μὰ πέθανε γιατί ἦτανε βαριά χτυπημένος. Καὶ τὴν ἡμέρα πὺ πήγαμε νὰ τὸν κηδέψουμε γινόταν μεγάλη φασαρία μέσα στὴν πρωτεύουσα καὶ μεῖς πὺ βλέπαμε τὸν κόσμο κι ἔτρεχε καὶ ἦταν καὶ λίγο χαρούμενος, ρωτήσαμε τί συμβαίνει καὶ ἕνας διαβάτης μᾶς λέει κρυφὰ «καλὲ τὴν Γκεσταμπὸ χτυπήσανε καὶ νομίζω ὅτι εἶναι τὸ ἀντάρτικο τὸ δικό μας, κοντέβομε νὰ δοῦμε λευτεριά» καὶ μᾶς τὰ εἶπε σιγὰ γιατί φοβόντανε μὴν τὸν ἀκούσει κανένας.

Ἐμεῖς πὺ εἶχαμε τέτοια πίκρα γιατί χάσαμε ἕναν λεβέντη κι ἕναν σωτήρα τοῦ σπιτιοῦ μας, σταματήσαμε νὰ κλαῖμε καὶ ἀφουγκραζόμαστε τί ἄλλο θ' ἀκούσομε. Τέλος τὸν κηδέψαμε μέσα στὴν πόλη, δὲν ὑπῆρχε μέσον νὰ τὸν πᾶμε στὸ σπίτι καὶ φύγαμε κι ἐμεῖς μὲ τὰ πόδια.

Στὸ χωριὸ ἔτρεχε ὁ κόσμος νὰ μᾶς ρωτήσει τί νέα ξέρομε, ἂν θὰ διώξομε τοὺς Γερμανοὺς γιὰ νὰ γλυτώσουνε καὶ ἀπὸ τοὺς δικούς μας δοσίλογους πὺ κρατούσανε τὰ πάντα, δὲν μπορούσες νὰ πᾶς οὔτε στὴ θάλασσα πὺ τραβοῦσε καμιὰ τράτα νὰ πάρεις λίγο ψάρι, καθόνταν αὐτοὶ μπροστὰ καὶ σ' ὅποιον θέλανε δίνανε καὶ τᾶλλα τὰ μοιράζανε μὲ τοὺς Γερμανοὺς. Ἀλλοίμονό του ὅποιον πιάνανε καὶ ψάρευε κρυφὰ, πέρνανε καὶ τὸ καῖκι καὶ τὸ προᾶμα. Ἡ πείνα ὅμως δὲν τραβιότανε, πολλοὶ λέγανε «κι ἐδῶ πὺ κάθομαι θὰ πεθάνω, ἄς πάγω λοιπὸν καὶ στὴν τύχη». Ἐτσι ἀποφασίσανε μιὰ μέρα καὶ οἱ δικοὶ μας νὰ ταξιδέψουνε, ὁ ἄντρας μου καὶ ὁ γαμπρός μου πήγανε, πετύχανε καὶ ἤρθανε γεροί. Θυμᾶμαι ἦτανε ἀπόκρηες καὶ μαζέβαμε ἔληές σ' ἕνα μας κτηματάκι κοντὰ στὴ θάλασσα, τότες εἶχε πολλές ἔληές μέχρι τὸ Πάσχα κι ὅπως ἤμουνα ἐγὼ μὲ τὴ μάνα μου, ἔρχεται ἕνας ἄνθρωπος καὶ μᾶς λέει «ἤρθαν τὰ παιδιὰ ἀπὸ τὴ Λῆμνο καὶ εἶναι ἀραγμένοι κρυφὰ στὸν τάδε κόλπο, νὰ πᾶτε στὸ σπίτι καὶ νὰ στείλετε ζῶα μ' ἕναν δικό μας νὰ τὰ κουβαλήσομε τὴ νύχτα». Ἐμᾶς ἡ χαρά μας δὲν λέγεται πρῶτα πὺ φτάσανε γεροὶ καὶ οἱ δύο κι ὕστερα καὶ γιὰ τὰ τρόφιμα. Φύγαμε τρεχάτοι. Νύχτωσε, ἤρθανε

μᾶς ἔφεραν ταχύνι, σουσάμι, κριθάρι, καλαμπόκι, κότες.

Θυμᾶμαι τὶς στιγμὲς ἐκεῖνες καὶ δακρύζω.

Στὴν Κατοχὴ λοιπὸν εἶπαμε εἶχανε ὀργανωθεῖ ὅλα σχεδὸν τὰ παλληκάρια μας, ἔγινε τὸ ΕΛΑΣ, τὸ ΕΑΜ καὶ αὐτὲς οἱ ὀργανώσεις βαστάζανε τὸν ἐχθρό, βάσταξαν τόσα χρόνια καὶ τόση πείνα. Μετὰ ὅμως ζητούσανε νὰ παραδόσει ὁ ΕΛΑΣ τὰ ὄπλα, μᾶς ἔφεραν Ἑγγλέζους, Ἀραπάδες πὺ δὲν τοὺς ἀφίσαμε νὰ βγοῦνε καθόλου. Ὅταν ἤρθανε τὰ καράβια δόσανε εἶδηση νὰ κατέβουνε ἀπ' ὅλα τὰ χωριά. Ἔρχονται τότες δύο φίλες μου καὶ μοῦ λένε «δὲν πᾶμε αὐριο στὴ Χώρα νὰ δοῦμε τί θὰ γίνει;» ξεσηκωθήκανε κι ἄλλοι πολλοί. Ξεκινήσαμε μὲ τὰ πόδια ὅλοι μαζί καὶ εἶχε τέτοιο κρύο, ἔρριχνε χιονόνερο πάγωνες, μὲ κόπο μεγάλο φθάσαμε στὴ χώρα, τί νὰ δοῦμε, ὅλοι οἱ δρόμοι νὰ εἶναι φραγμένοι μὲ βαρέλια, μὲ πέτρες, μὲ ξύλα ἰδίως κοντὰ στὴ θάλασσα εἶχανε κάνει ὁδοφράγματα ὅταν βγαίνανε νὰ μὴν μπορέσουνε νὰ προχωρήσουνε καὶ γέμισε κόσμος ἀπ' ὅλα τὰ μέρη τοῦ νησιοῦ ἄντρες καὶ γυναῖκες. Μόλις νύχτωσε ἐπιχειρήσανε νὰ κάνουν ἀποβίβαση, τί ἔγινε δὲ λέγεται. Ἦρθε στιγμὴ οἱ γυναῖκες νὰ κρατοῦνε μεγάλες μαχαῖρες καὶ νὰ κόβουνε τὰ σχοινιά ἀπὸ τὶς βάρκες καὶ νὰ φωνάζουνε ὅλοι μαζί «μὴν κάνετε τὴν ἀπόφαση νὰ βγεῖτε ἔξω θὰ πεθάνετε ὅλοι» σταθήκανε ἀγάντα ὅλοι μέχρι τὸ πρωῖ, ἦταν τὸ κρύο τόσο δυνατὸ πὺ κοβότανε ἡ μιλιὰ σου, ἀφοῦ τὸ πρωῖ βγάλανε δύο μαύρους στρατιῶτες νεκρούς, ξυλιάσανε, δὲν ἀντέξανε.

Τώρα εἶχανε σηκώσει καὶ οἱ πλούσιοι πόλεμο ἐναντίο μας, ὥσπου ὕστερα ἔγινε ἡ συμφωνία καὶ παρέδωσαν τὰ ὄπλα ὁ ΕΛΑΣ, ἔ, τότε τί γινότανε δὲν λέγεται, γιατί εἶχαμε τοὺς πλούσιους νὰ μᾶς κυνηγᾶνε, εἶχαμε καὶ τοὺς χαφιέδες καὶ τὴν Ἀστυνομία καὶ δὲν μπορούσες νὰ κρατηθεῖς πουθενά. Μὲ τὸ παραμικρὸ σὲ ἀπειλούσανε, σὲ δέρονε καὶ σκότωναν χωρὶς καθόλου νὰ φοβοῦνται, δὲν ἔβρισκες τὸ δίκιο σου, συμάζεψαν ὅλους τοὺς φασίστες μαζί καὶ Χωροφύλακες τοὺς ἔκαναν Χίτες μὲ μισθό, δὲν μπορούσες νὰ μιλήσεις, ἀπαγόρευσαν καὶ κάθε τραγούδι πὺ εἶχε βγεῖ ἐπὶ ΕΑΜ κι ἔπρεπε μόλις βασιλέψει ὁ ἥλιος νὰ κλειστεῖς μέσα ὅπως στὴν Κατοχὴ. Τότε πιά ἀπὸ τὸ μεγάλο τὸ ζόρι καὶ τὴν ἀγανάκτηση ἔγινε τὸ Δεύτερο Ἀντάρτικο. Θυμᾶμαι μιὰ βραδυὰ ἦτανε ἀκόμη νωρίς, βγῆκε ὁ ἀδελφός μου στὸ καφενεῖο καὶ τὴν ὥρα πὺ ἔμπαινε μέσα τὸν ἐπιτέθηκε ἓνας μὲ τὸ μαχαίρι, πολέμησε νὰ τὸν μαχαιρώσει γιατί

Ήτανε Ἐλασίτης. Σηκωθήκανε ὅλοι στὸ καφενεῖο, ἔγινε μεγάλο κακό. Ἀπὸ τότε κάθε μέρα ξύλο τὸν κόσμο, εἶχανε τὸν ἀέρα τῆς Ἀστυνομίας, καὶ τὸ μόνο σωτήριο ἦταν τὸ βουνό. Σιγὰ-σιγὰ ἀπ' ὅλα τὰ μέρη τοῦ νησιοῦ μας ἔφυγαν πολλοὶ ἄντρες στὸ βουνό. Ἀλλὰ τώρα δίνανε 25 δοχ. στοὺς Χίτες καὶ μαζί καὶ ἡ Ἀστυνομία καὶ τοὺς κυνηγούσανε.

Ἐκεῖνον τὸν τρομερὸ χειμῶνα δὲν θὰ τὸν ξεχάσω μέσα σὲ τέτοια χιόνια καὶ βροχὲς νὰ εἶναι στὸ βουνό κάθε πρωτὶ πὺ πηγαίναμε ἔξω στίς ἐλῆες βαστούσανε τοὺς δρόμους οἱ Χίτες καὶ μᾶς ἔφαχναν μὴν ἔχομε παραπάνω ψωμὶ μαζί μας καὶ τὸ δώσομε στοὺς Ἀντάρτες, Ἕλληνες μ' Ἕλληνες αὐτὸν τὸν καιρὸ ἦτανε στήν κακία χειρότεροι κι ἀπὸ Γερμανοί, σκεφθῆτε τί τραβούσανε οἱ οἰκογένειες τῶν Ἀνταρτῶν, ἄλλες φυλάκιζαν, ἄλλες ἐξορία καὶ ἄλλες νὰ μὴν τὶς δίνουν τροφίμα. Ἀπὸ τὸ χωριό μας εἶχανε φύγει στὸ Ἀντάρτικο πέντε, γιατί δὲν μπορούσανε νὰ κρατηθοῦνε πουθενά. Μιὰ μέρα θυμᾶμαι καθόμουνα στὸ παράθυρο καὶ κοίταζα ἡμαστέ μόνες γυναῖκες γιατί ὁ ἀδελφός μου ἀπὸ τὶς πολλὲς πιέσεις γιὰ νὰ μὴν ἔβγει στὸ βουνό ἦρθε στήν Ἀθήνα νὰ γλυτώσῃ. Κι ὅπως κοίταζα ἔξω τώρα νύχτα, ἀκούω μιὰ φασαρία ὁ κόσμος νὰ τρέχει καὶ ἕναν τσοπάνη ν' ἀφίση τὸ κοπάδι του κάτω ἀπὸ τὸ παράθυρο καὶ νὰ τρέχει νὰ κρυφτεῖ δὲν ἤξερα τί γινότανε ρωτῶ μία γειτόνισσα πὺ ὁ ἄντρας της εἶχε καφενεῖο καὶ μοῦ λέει «κατέβηκαν ἀντάρτες μέχρι 20 κι εἶναι στὸ καφενεῖο, κατέβηκαν νὰ πάρουνε τροφίμα ὄχι μὲ κακὸ σκοπό». Ὁ κόσμος ὅμως φοβήθηκε καὶ σκορπίστηκε. Οἱ Ἀντάρτες κατέβηκαν πήρανε τροφίμα μὲ τὰ ζῶα τους, μίλησαν μὲ τὸν πιὸ καλύτερο τρόπο, ὁ ἕνας μάλιστα ὅταν μπήκανε σ' ἕνα πλουσιόσπιτο νὰ πάρουνε τυρὶ ἐκεῖνοι ἔφυγαν ἀπὸ τὸ φόβο ἄφισαν τὰ παιδιὰ στήν κούνια μὲ μιὰ μικρὴ παρακόρη 12 χρονῶν, τὸ πιὸ μικρὸ ἔκλαιγε καὶ τότε ἕνας Ἀντάρτης πήρε τὸ μωρὸ στήν ἀγκαλιά του καὶ τὸ σώπασε ὕστερα μᾶς τὸλεγε ἡ παρακόρη, γιατί καὶ ἐκεῖνος ἄφισε τρία παιδιὰ καὶ βγῆκε στὸ βουνό, ἦτανε ἕνας ἄντρας πολὺ μελαχρινὸς καὶ ὁμορφος ὅπου ὕστερα τὸν ἔφαγαν τὰ σκυλιὰ κι αὐτὸν καὶ σχεδὸν ὅλους, λιγοστοὶ γλύτωσαν, ἔπεσε βλέπεις ὅλος ὁ στρατὸς καὶ Χωροφύλακες καὶ Χίτες ἐπάνω τους. Καὶ νὰ σᾶς πῶ ὅταν ἐκεῖνο τὸ βράδυ οἱ Ἀντάρτες πιάσανε καὶ τὸ γραφεῖο τῆς Κοινότητος μὴν πᾶνε καὶ τηλεφωνήσουνε καὶ εἶπανε ὅτι ὅποιος πάει στὸ ἄλλο χωριό

θά περάσει μία ώρα. "Ομως πήγε ένας και είδοποίησε τήν 'Αστυνομία, τί έγινε δὲ θὰ τὸ ξεχάσω· οἱ 'Αντάρτες εἶχανε φύγει ὅταν ἀνέβηκε δύναμις ἐπάνω στὸ χωριὸ χαλοῦσε ὁ τόπος, ἐγὼ νόμιζα ὅτι ἤρθανε ἀεροπλάνα καὶ βομβάρδιζαν δὲν ἤξερα σὲ ποιά γωνιά τοῦ σπιτιοῦ νὰ κρυφτοῦμε. "Ὀλη νύχτα ἔρριχναν ἀλλὰ δὲν βγήκανε νὰ τοὺς κυνηγήσουνε, ἔρριχναν μέσα στὸ χωριὸ γιὰ τρομοκρατία. "Ἐπειτα ἄρχισαν οἱ συλλήψεις καὶ ἔκλεισαν πολλὰ σπίτια. Τὴν ἄλλη μέρα στὴν ἀγορὰ φώναξε κήρυκας γιὰ νὰ μὴν βγεῖ κανένας ἀγρότης ἔξω στὶς δουλειές του γιὰ νὰ κυνηγήσουνε αὐτοὶ τοὺς ἀντάρτες. 'Ἐγὼ ἤμουνα μονάχη μὲ τὴ μητέρα μου, πήγαινα στὶς ἐλῆες δὲν ἔτυχε νὰ μοῦ τὸ πει κανένας καὶ ἐγὼ χωρὶς νὰ ξέρω ὅτι φωνάξανε τέτοια διαταγὴ καὶ ὅποιον βρῖσκανε ἔξω θὰ τὸν σκοτώνανε ἐπὶ τόπου, παίρνω τὸ καλάθι μου μὲ τὸ φαῖ μου καὶ τὸ ψωμί μου καὶ τραβῶ ἴσια γιὰ τὶς ἐλῆες καὶ πηγαίνω, πηγαίνω, φτάνω στὰ κτῆμα καὶ δὲ βρῖσκω στὸ δρόμο ψυχὴ κι ἔλεγα μόνη μου, τί ἄγρια πὺ εἶναι δὲν βλέπω κανέναν ἀνθρώπο μήπως βγήκα πολὺ πρωῖ, πηγαίνω στὸ κτῆμα δὲν βλέπω ἐκεῖ οὔτε ἐργάτη οὔτε καὶ τὸν νοικοκύρη πὺ εἶχε τὸ κτῆμα. Καὶ κοντὰ εἶχε κι ἓνα ρουμάνι καὶ φουσοῦσε καὶ ἀέρας ἔ τότε ἀγριέφτηκα πολὺ, φωνάζω δυὸ τρεῖς φορές τὸ ὄνομα τῆς νοικοκυρᾶς πὺ μαζέβαμε τὶς ἐλῆες της, τίποτα. Καὶ αὐτὴ τὴν ώρα παρουσιάζεται ἓνας 'Αντάρτης χωριανός μας γιὰτὶ μὲ γνώρισε ὅπως φώναζα καὶ μοῦ λέει «τί ἔκανες καὶ ἤρθες δὲν ἄκουσες ἐχτὲς τὴ νύχτα τὴν διαταγὴ πὺ φωνάξανε τρέξε νὰ φύγεις». 'Ἐκεῖνος τὸ ἤξερε πὺ ἦταν στὸ βουνὸ κι ἐγὼ δὲν τὸ ἄκουσα. Βγάζω τὸ φαῖ μου καὶ τοῦ τὸ δίνω καὶ ἀρχινῶ τὸ τρέξιμο τὸν κατήφορο. 'Ἐκεῖνος ὁ φόβος δὲν θὰ τὸν ξεχάσω, δὲν γύριζα νὰ κοιτάξω πίσω μου εὐτυχῶς δὲν βρῖκα στὸ δρόμο μου οὔτε πουλὶ τὴν ἀνάσα μου τὴν πῆρα στὸ σπίτι μου.

Καὶ τώρα θὰ σᾶς πῶ λίγα γιὰ κεῖνον τὸν γείτονα πὺ πήγανε νὰ τὸν πιάσουνε ἢ ἀστυνομία κι ἔφυγε στὸ βουνὸ κι ἄφισε τρία παιδιὰ καὶ τὴ γυναίκα του.

Ζητούσανε νὰ τὸν πιάσουνε καὶ θὰ ἔδιναν καὶ ἀμοιβὴ ὅποιος τὸν ἔπιανε ἢ ὅποιος πρόδινε τὸ μέρος πὺ ἔμενε καὶ ἦτανε ἓνα παλληκάρι πολὺ καλό, ἓνα χρόνο πάλεψε δὲν μπορούσανε νὰ τὸν πιάσουνε. 'Ἡ γυναίκα του κάθε στιγμὴ καρδιοχτυποῦσε γιὰτὶ ἔπιαναν πιά καὶ λιγότευαν ὅσα εἶχανε. Βέβαια δὲν σκοτώθηκαν μόνον 'Αντάρτες σκοτώθηκαν κι ἀπὸ τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ αὐτοὶ εἶχα-

νε τὰ μέσα ἐνῶ ἐκεῖνοι ἦτανε κυνηγημένοι ἀπὸ παντοῦ. Καὶ μιὰ μέρα ἐκεῖνο τὸ παλληκάρι στὴ μάχη ποὺ δόθηκε κοντὰ στὸν τόπο Ἅγιος Χαράλαμπος ἦτανε ἄρρωστο καὶ εἶπε στοὺς συντρόφους του, «σκοτῶστε με νὰ μὴν μὲ πιάσουν ζωντανό», ἀλλὰ αὐτοὶ δὲν πρόλαβαν καὶ λυπήθηκαν, καὶ ἐκεῖνο τὸ καϋμένο, ἀπὸ μακριὰ τοῦ ἔρριξαν καὶ τὸ χτύπησαν ἀλλὰ δὲν πέθανε. Τὸν σηκώσανε καὶ τὸν κατεβάσανε στὸ χωριὸ καὶ τὸν ἔρριξαν σὰν σκυλὶ καταμέση στὴν πλατεῖα τοῦ χωριοῦ μισοπεθαμένο, μαζέφτηκαν ὅλοι οἱ Δεξιοὶ καὶ οἱ Χωροφύλακες καὶ ὅσοι εἶχανε καρδιά γιὰ νὰ δοῦνε τέτοιο θέαμα. Ὁ ἄλλος ὁ κόσμος κλείστηκε μέσα στὰ σπίτια του καὶ ἔκλαιγε. Αὐτοί, ἀφοῦ μόλις ποὺ ζοῦσε ἀκόμη τὸν χτυπούσανε, τὸν σκοντούσανε μὲ τὰ ὄπλα, τὸν ἔλεγαν «θέλεις καὶ ἄλλες;» καὶ ἐκεῖνο δὲν μποροῦσε νὰ μιλήσει καθόλου μόνο σήκωνε τὰ φρύδια του καὶ ἔλεγε ὄχι καὶ αὐτὴ τὴν ὥρα ἔρχεται ἓνας πλούσιος Ἀξιωματικὸς ἀποστρατος καὶ λέγει σ' ὅλους «τί τὸν βλέπετε μωρὸ τὸ σκυλὶ σκοτώσετέ το» καὶ πῆγε καὶ τὸν κλώτσησε, αὐτὴ τὴν ὥρα βγῆκε καὶ ἡ ψυχὴ του. Τὸν σκέπασαν μ' ἓνα τσουβάλι καὶ ὅταν νύχτωσε ἀγκάρεψαν ἓναν χωριανὸ χτυπήσανε τὴν νύχτα τὴν πόρτα του καὶ τὸν λένε «ἔλα νὰ σηκώσεις τὸν Ἀντάρτη αὐτὸν νὰ πᾶς νὰ τὸν θάψετε στὰ χωράφια». Τρομοκρατημένος ἐκεῖνος τί ἤθελε νὰ κάνει; πῆγε. Τί ἔγινε τὸ πρωτὶ δὲ λέγεται, σκεφτεῖτε τὴ γυναῖκα του καὶ τὰ παιδιά του.

Αὐτὰ πάθανε τὰ παιδιά μας ποὺ πολέμησαν νὰ διώξουνε τὸν Κατακτητὴ ἀπ' τὰ μέρη μας, ἀκόμη τέσσερα σαπίζουν μέσα στὶς φυλακὲς, κοντεύομε καὶ μεῖς νὰ τοὺς ξεχάσωμε, ποὺ τοὺς ἔπρεπε δάφνες καὶ στεφάνια.

ΕΓΡΑΨΕ
ΕΝΑΣ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΟΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ
ΕΚΤΕΛΕΣΜΕΝΟΥΣ ΑΔΕΛΦΟΥΣ ΤΟΥ

17

Τὸ 1947 βρισκόμουν κρατούμενος σὲ φυλακὴ τῆς Π. Τὶς 3 τοῦ Δεκέμβρη ἕνας ποινικὸς ποὺ τὸν εἶχε ἡ Διεύθυνση τῆς φυλακῆς γιὰ κρᾶχτη, μπῆκε στὸ θάλαμό μου καὶ λέει ὅτι πιάστηκαν καὶ μεταφέρθηκαν στὸ Μεταγωγὸ 3 Κεφαλωνίτες. Κατ' ἀρχὴν δὲν ἔδωσα πολλή σημασία στὸ νέο αὐτό. Ἀφοῦ ὅμως πέρασε λίγη ὥρα, ἄρχισα νὰ ἀνησυχῶ γιὰ τ' ἀδέρφια μου ποὺ βρισκόταν τότε στὴν Π. καὶ ποὺ ἡ Ἀσφάλεια τοὺς κυνηγοῦσε παντοῦ καὶ πάντοτε. Ἡ ἀνησυχία μου αὐτὴ ἔγινε ἀκόμα μεγαλύτερη ὅταν ὁ ἴδιος κρᾶχτης μὲ εἰδοποιεῖ μετὰ ἀπὸ μισὴ ὥρα νὰ παρουσιαστῶ στὴ Διεύθυνση. Μπαίνοντας μέσα στὸ Ἀρχιφυλακεῖο βρῆκα μέσα ἕναν ἀρχιφύλακα κι ἕναν φύλακα, οἱ ὁποῖοι μὲ ρώτησαν τί συγγένεια ἔχω μὲ τὸν Π.Ν. 35 χρονῶν καὶ τὸν Η.Ν. 25 χρονῶν. Τοὺς εἶπα ὅτι γι' αὐτοὺς ποὺ μὲ ρωτᾶτε εἶναι ἀδέρφια μου. Σὲ ἐρώτησή μου γιατί μὲ ρωτοῦν δὲν μοῦ ἀπάντησαν ἀλλὰ μοῦ ἔδειξαν τὴν πόρτα νὰ φύγω. Ὄταν γύρισα στὸ προαύλιο ἕνας συγκρατούμενός μου καὶ σύντροφός μου μοῦ ἀνήγγειλε ὑπεύθυνα ὅτι τὰ ἀδέρφια μου καὶ ὁ Δ.Μ. βρίσκονται κρατούμενοι στὸ Μεταγωγό.

Τρόπος νὰ ἐπικοινωνήσω μὲ γνωστό μου ἄνθρωπο ἔξω δὲν ὑπῆρχε. Ἡ ὑπηρεσία τῆς φυλακῆς μὲ ἔθεσε ἀμέσως σὲ στενὴ παρακολούθηση. Προφανῆς ὁ σκοπὸς τους: νὰ ἐνοχοποιήσουν καὶ μένα ἀλλὰ καὶ ἄλλους συντρόφους μου μέσα ἀπὸ τὴν φυλακὴ στὴν ὑπόθεση τῶν ἀδερφῶν μου.

Τὴν ἄλλη μέρα τὸ ἀπόγευμα ἕνας πολιτικὸς κρατούμενος τοῦ Μεταγωγοῦ μοῦ μηνάει μὲ μεταγωγὴ ποὺ ἤρθε στὴν φυλακὴ πὼς τ' ἀδέρφια μου κρατοῦνται σὲ αὐστηρὴ ἀπομόνωση καὶ ὅτι σήμερα τοὺς πῆραν χωρὶς νὰ ξέρει ποῦ τοὺς πᾶνε. Κατόρθωσα τότε μὲ τὴν βοήθεια συγκρατουμέ-

νων μου ντόπιων και είδοποίησα τόν δικηγόρο μου νά έρθει νά με έπισκεφθει πού τόν είχα ανάγκη. Τήν άλλη μέρα ήρθε και τοῦ ζήτησα σάν δικηγόρος πού ήταν νά μάθει πού βρίσκονται και τοῦ ανέθεσα νά τούς προσφέρει τήν νομική του υπεράσπιση. Μετά από μιὰ μέρα έρχεται και μοῦ λέει ὅτι φοβήθηκε νά πάει ὁ ἴδιος στήν 'Ασφάλεια λόγω τῆς επικρατούσης κατάστασης και τίς σχέσεις του μαζί μου σάν πελάτης του και έστειλε κάποιον υπερδεξιόν δικηγόρο και τόν πληροφόρησε ὅτι τούς έχουν στήν 'Ασφάλεια χωρίς νά μάθει τίποτε για τήν υπόθεσή τους. Μοῦ ζήτησε και 100.000 δραχμές για ἀμοιβή τοῦ ἄλλου δικηγόρου. Τοῦ τίς ἔδωσα.

'Η ἀγωνία μου είχε φθάσει στο κατακόρυφο μή μπορώντας νά μάθω τίποτε για τὰ πολυαγαπημένα μου ἀδέρφια. "Αρχισα νά προαισθάνομαι ὅτι ἡ ζωή τους διατρέχει μεγάλο κίνδυνο γιατί ἀφ' ἑνός γνώριζα τὸ δημοκρατικὸ και ὄλο τόλμη και παλληκαριά χαρακτήρα τους και ἀφ' ἑτέρου ὅτι ἡ 'Ασφάλεια τούς κυνηγοῦσε τόσο πολύ, ὥστε τούς ήταν ἀδύνατο νά παραμείνουν ἄλλο μέσα στήν Πολιτεία. 'Εν τῷ μεταξὺ ἡ παροκολούθηση τῆς ὑπηρεσίας έχει ἐνταθει στο ἔπακρον. Παρακολουθοῦσαν με ποιόν ἢ με ποιούς συζητῶ. Προσπαθοῦσαν ν' ἀκούσουν τί λέω. Καταφάνερα ἔβαζαν ἀφτί. Συνηθισμένη τακτική τους νά στέλνουν ἀγωνιστὲς στο Στρατοδικεῖο κι' αὐτὸ με τῆ σειρά του στο ἐκτελεστικὸ ἀπόσπασμα για δῆθεν «συνωμοσία» μέσα κι' ἔξω ἀπὸ τῆ φυλακή. 'Επιτέλους. Ξημέρωσε ἡ Παρασκευὴ 8 τοῦ μῆνα. Τήν ἡμέρα αὐτὴ ἔχω δίκη μαζί και με ἄλλους συγκατηγορουμένους μου στο Κακουργιοδικεῖο. Θὰ μᾶς περνοῦσαν ὑποχρεωτικά ἀπὸ τὸ Μεταγωγό. Τήν ἀπομόνωση τοῦ Μεταγωγοῦ τήν ἤξερα καλά. Βρισκόταν πάνω ἀπὸ τὰ κρατητήρια πού βάζουν τούς πολιτικούς κρατουμένους και είχε σιδερόφραχτο παράθυρο, τὸ μοναδικό, πάνω ἀπὸ τ' ἀποχωρητήρια πού ἔβλεπε τὸ μισὸ προαύλιο. 'Απὸ κεῖ λοιπόν, ἔστω και με κίνδυνο νά με ποδοπατήσουν οἱ χωροφύλακες, θὰ τούς φώναζα πηγαίνοντας στο ἀποχωρητήριο και θὰ τούς ἔβλεπα. Τήν ὥρα αὐτὴ τήν πρόσμενα με λαχτάρω, γιατί κάτι μέσα μου μ' ἔτρωγε πὼς δὲν θὰ τούς ξαναἰδῶ. Κατὰ τίς 8 ἡ ὥρα τὸ πρωτῆ έρχεται τὸ αὐτοκίνητο, ἡ Κλούβα με τῆ συνοδεία νά μᾶς πάει στο Δικαστήριο. "Οταν ὁμως φθάσαμε στο Μεταγωγό, δὲν μᾶς πῆγαν μέσα ὅπως κάνουν πάντοτε για νά μᾶς πάρουν τὰ στοιχεῖα ὡς διερχομένους, ἀλλὰ μᾶς σταμάτησαν ἀπ' ἔξω

στο δρόμο και από κει μᾶς παρέλαβε ἡ ἄλλη συνοδεία για τὸ δικαστήριο. Ἡ δίκη μας ἀνεβλήθη και μετὰ δίωρο περιπίου βρισκόμαστε πάλι στὸ Μεταγωγὸ για νὰ μᾶς μεταφέρουν ἀπὸ κει στὴ φυλακή. Ἀλλὰ και αὐτὴ τὴ φορὰ πάλι ἔξω στὸ δρόμο, ἔγινε ἡ ἀλλαγὴ τῆς συνοδείας. Κι' ὅταν μᾶς λένε νὰ μποῦμε στὴν Κλούβα, νὰ φύγουμε για τὴ φυλακή, βλέποντας πὼς χάνεται και ἡ τελευταία μου ἐλπίδα νὰ τοὺς δῶ, ὁρμῶ πρὸς τὴν πόρτα και πρὶν προφθάσει ὁ σκοπὸς νὰ μ' ἐμποδίσει, μπαίνω ἀπὸ μέσα παρασέρνοντας και τὸν ἄλλον ποὺ ἦταν δεμένος μαζί μου. Δύο χωροφύλακες μὲ σταματοῦν και μοῦ λέν πὼς δὲν ἐπιτρέπεται νὰ προχωρήσω. Ἄς σημειωθεῖ πὼς ἔπρεπε νὰ διανύσω περισσότερο ἀπὸ 10 μέτρα για νὰ βρεθῶ στὴ στροφή τοῦ προαυλίου και νὰ ἰδῶ τὸ μέρος ποὺ θέλω. Τοὺς παρακαλῶ νὰ μὲ ἀφήσουν νὰ πάω στὸ «μέρος», εἶμαι ἄρρωστος και ὑποφέρω τοὺς λέω. Τρώγω τὴν πρώτη ὑποκοπανιὰ πάνω στὴν ὠμοπλάτη. Συνεχίζω τὶς παρακλήσεις, μὲ σπρώχνει και μὲ κλωτσάει ὁ ἄλλος. «Ἵποφέρω τοὺς λέω, ἀφήστε με βρὲ παιδιά, μοῦ πονάει ἡ φούσκα μου...» «Ἵχι», μοῦ λένε, «θέλεις νὰ πᾶς νὰ δεῖς τὰ ἀδέρφια σου, δὲν ἐπιτρέπεται» και λένε στὴ συνοδεία πὼς εἶναι διαταγὴ νὰ μὴν ἐπιτρέψουν σὲ μένα νὰ μπῶ μέσα και νὰ μᾶς βάλουν γρήγορα στὸ αὐτοκίνητο. Ἄν ὅμως ἦμουν μόνος μου δεμένος κάτι θὰ γινόταν. Ἦταν τέτοια ἡ ἀπόφασή μου και τόσο μεγάλος ὁ πόνος μου ποὺ αὐτὰ τὰ 10 μέτρα θὰ τὰ διέσχισα πρὶν προφτάσουν νὰ μὲ δοῦν καλὰ-καλὰ κι' ὕστερα ἄς μὲ σούβλιζαν, ἄς μοῦ τρυπούσαν τὴν κοιλιά μὲ τὸ ξίφος. Μὰ δὲν ἦμουν μόνος. Ἦμουν δεμένος μὲ τὸν Δ. Και για τοὺς δύο ἦταν δύσκολο μέσα στοὺς Λύκους ποὺ βρισκόμαστε. Μᾶς πῆραν και φύγαμε χωρὶς νὰ καταφέρω οὔτε για ἕνα δευτερόλεπτο ν' ἀντικρῦσουν τὰ μάτια μου τὰ δικά τους.

Ἄφοῦ πέρασαν ἀκόμα λίγες μέρες 3-4, δὲν θυμᾶμαι, πῆγε για δίκη ἕνας συγκρατούμενός μου Π. Τὸν πέρασαν ἀπὸ τὸ μεταγωγὸ. Ἐν τῷ μεταξὺ τοὺς εἶχαν ἐπιτρέψει για τελευταία μέρα και ἀφοῦ τελείωσαν και οἱ «ἀνακρίσεις» νὰ ἐπικοινωνήσουν μὲ τοὺς ἄλλους κρατούμενους. Βλέποντας λοιπὸν τὸν Π., παρ' ὅλο ποὺ δὲν τὸν γνώριζαν ἀλλὰ μὲ τὴν σκέψη πὼς μπορεῖ νὰ εἶναι πολιτικός κρατούμενος και ἀφοῦ ἔμαθαν πὼς ἔρχεται ἀπὸ τὴ δίκη μας φυλακὴ τὸν πλησίασαν και τὸν ρώτησαν ἂν μὲ γνωρίζει. Αὐτὸς ἤξερε τὴν ὑπόθεση και τοὺς μίλησε μὲ

ἀγάπη καὶ τοὺς εἶπε πῶς ὄχι μόνον μὲ γνωρίζει ἀλλὰ εἶναι καὶ φίλος μου. Τότε τοῦ μίλησαν γιὰ τὴν ὑπόθεσή τους, γιὰ τὰ βασανιστήρια πὺ ὑπέστησαν στὴν Ἀσφάλεια, τὸν ξυλοδαρμό τους ἀπὸ τὶς ΜΑ·Ι·ΔΕΣ καὶ ὅτι τὴν ἄλλη μέρα θὰ τοὺς πῆγαιναν στὴν Κ. γιὰ δίκη. Μοῦ ἔστειλαν τὶς φωτογραφίες τους. Μοῦ μῆνυσαν νὰ εἶμαι ὑπερήφανος γι' αὐτοὺς καὶ μοῦ ἀπαιτοῦσαν στὸ ὄνομα τῆς ἀδερφικῆς μας ἀγάπης καὶ τῆς ἀγωνιστικῆς μας ἐνότητος νὰ συνεχίσω τὸν ἀγῶνα στὸν ὁποῖο μαζί ξεκινήσαμε ἀνεξάρτητα ἀπὸ ποιό θὰ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς δίκης τους. Τὴν ἀπαίτησή τους τὴν ἐκπληρῶ καὶ μετὰ ἀπὸ 16 χρόνια ἀπὸ τότε γράφω σήμερα τοῦτες τὶς γραμμὲς μέσα σὲ φυλακή.

Πράγματι τὴν ἐπομένη τοὺς μετέφεραν σὶς στρατιωτικὲς φυλακὲς τῆς Κ.

Ἀφοῦ πέρασαν μερικὲς μέρες παίρνω γράμμα τους καὶ μὲ πληροφοροῦν πῶς προσδιορίστηκε ἡ δίκη τους γιὰ τὶς 16 τοῦ Γενάρη στὸ Στρατοδικεῖο Κ. καὶ ὅτι τηλεγράφησαν τῆς ἀδερφοῦλας μας τῆς Ρουμπίνας πὺ ἔμενε στὸ χωριό, νὰ παραβρεθῆ στὴ δίκη τους παίρνοντας μαζί της ὅ,τι οἰκονομίες εἶχαμε γιὰ τὴν νομική τους ὑπεράσπιση. Ἡ ἀδελφοῦλα μας ἄφησε τὸν γέρο πατέρα μας, τότε 70 χρονῶν, μόνον του στὸ σπίτι καὶ πῆγε. Δὲν μπόρεσε ὅμως νὰ περάσει ἀπὸ τὴν φυλακή μας καὶ μοῦ μῆνυσε μὲ μεταγωγὴ κρατουμένων πὺ συνταξίδευαν μὲ τὸ καράβι. Μεταξὺ τῶν κρατουμένων τῆς μεταγωγῆς ἦταν ἀρκετοὶ γνωστοί. Ὅταν ἦρθαν στὴ φυλακή μοῦ ἔδωσαν συγχαρητήρια γιὰ τὴν Ρουμπίνα.

Ξέροντας τὴν ἡμερομηνία τῆς δίκης τους καὶ μὴ ἔχοντας ἀπὸ ποῦ ἄλλοῦ νὰ μάθω τ' ἀποτελέσματα τὴν ἐπομένη τοὺς στέλνω τηλεγράφημα στὸ ὁποῖο δὲν παίρνω καμιὰ ἀπάντηση. Κάνω καὶ δεύτερο καὶ τρίτο ἐπεῖγον καὶ ὑπερεπεῖγον. Ἀπάντηση καμιὰ. Περίμενα τὴν Ρουμπίνα, ἀλλὰ αὐτὴ εἶχε πάει μετὰ τὴ δίκη στὴν Ἀθήνα γιὰ τὶς γνωστὲς ἐνέργειες. Ὅπως ἔμαθα ἀργότερα τὰ τηλεγραφήματα δὲν ἔφθασαν ποτὲ στὰ χέρια τους. Ὅκτῶ μέρες μετὰ τὴν δίκη τους παίρνω γράμμα γραμμένο καὶ ἀπὸ τοὺς δύο τους. Στὸ μπροστινὸ μέρος τῆς κόλλας μοῦ ἔγραφε ὁ μικρὸς τοῦτα τὰ λόγια: «Πολυαγαπημένε μου κι' ἀξέχαστε ἀδερφέ. Μὴν μᾶς παραξηγήσεις πὺ ἀργήσαμε νὰ σοῦ γράψουμε γιὰτὶ εἶχαμε λίγες φασαρίες τοῦτες τὶς μέρες λόγω τῆς δίκης μας. Στέλνε κα-

νένα γράμμα τοῦ ἔρημου τοῦ πατέρα νὰ μὴν τρελλαθῆ. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς δίκης θὰ τὰ μάθης ὅταν περάσει ἀπ' αὐτοῦ ἢ Ρουμπίνα». Σχεδὸν τὰ ἴδια μοῦ ἔγραφε καὶ ὁ ἄλλος. Μοῦ τόνιζε κι' αὐτὸς περισσότερο νάχω ὑπόψη μου τὸ γέρο πατέρα μας στέλνοντάς του γράμματα πιὸ ταχτικά.

Τὸ ὅτι εἶχαν δικαστεῖ σὲ θάνατο καὶ μάλιστα ὁ μικρὸς 2 φορές παμψηφεί τὸ ἥξερα. Ἐνας σύντροφός μου μιὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς μέρες μὲ κάλεσε καὶ μὲ τρόπο συντροφικὸ μοῦ ἀνακοίνωσε τὶς πληροφορίες πὺ εἶχε, δίνοντάς μου θάρρος καὶ παρηγοριά. Χωρὶς νὰ μὲ παραξηγήσει ὁ ἀναγνώστης οὔτε τὸ θάρρος μοῦ ἔλειψε, οὔτε τὸ ἠθικὸ μου μειώθηκε κατὰ τὸ ἐλάχιστο. Ἐκεῖνος πὺ ὑπέφερε περισσότερο κι' ἀπὸ μένα ἦταν ὁ Γ., παιδικὸς μου φίλος, συγκατηγορούμενός μου καὶ συγκρατούμενός μου μέχρι σήμερα, ὁ ὁποῖος τοὺς ὑπεραγαποῦσε.

Τὸ γράμμα πὺ μνημονεύω παραπάνω, ὅπως καὶ ὅλη ἡ ἀλληλογραφία τῶν κρατουμένων, πέρασε ἀπὸ τὴ λογοκρισία τῆς ὑπηρεσίας. Τὴν κανονισμένη ἀπογευματινὴ ὥρα ὁ φύλακας τῆς λογοκρισίας κατέβηκε στὸ προαύλιο καὶ ὁ κράχτης δίπλα του φώναζε τὰ ὀνόματα τῶν κρατουμένων πὺ εἶχαν γράμματα.

Φώναξε καὶ τὸ δικό μου. Πῆγα, πῆρα τὸ γράμμα μὲ τὸ πιὸ πάνω περιεχόμενο καὶ τὸ διάβαζα. Ὅταν διάβαζα τὸ γράμμα ὁ παραπάνω φύλακας μὲ παρακολουθοῦσε καὶ ἀφοῦ τέλειωσα τὸ διάβασμα μὲ πλησίασε. Πρέπει ὅμως νὰ πῶ πὺ ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἦταν ἢ πιὸ σκοτεινὴ φυσιογνωμία. Εἶχα μάθει ἐπανειλημμένα πὺ ἦταν ὁ ἄνθρωπος τῆς Ἀσφάλειας μέσα σ' ὄλο τὸ προσωπικό. Σκέφθηκε λοιπὸν πὺ ἦταν ἢ πιὸ κατάλληλη στιγμή γιὰ νὸ μοῦ δώσει τὸ φαρμακερὸ του χτύπημα. Καὶ ποιὸς ξέρει, θὰ σκέφθηκε, μπορεῖ καὶ νὰ τὸν σπάσω. «N.», μοῦ λέει, «δὲν θὰ ἐκτελεστοῦν τ' ἀδέρφια σου». Τὸν κοίταξα ἐρευνητικὰ χωρὶς νὰ τοῦ ἀπαντήσω. Κατάλαβε τὴν σκέψη μου καὶ συνέχισε: «Ἐκαμαν ὑποχώρηση καὶ παραδέχτηκαν τὸ λάθος τους. Χρειάζεται ὅμως νὰ τοὺς βοηθήσεις καὶ σύ». Τότε ξεχείλησε τὸ ποτήρι. Ἄλλο νὰ κρατηθῶ δὲν μποροῦσα καὶ τοῦ λέω τοῦτα τὰ λόγια: «Ἀπὸ ἄτιμον ἄτιμα λόγια θ' ἀκούσω. Τὰ ἀδέρφια μου εἶναι παλληκάρια ὅπως εἶμαι καὶ γὼ πὺ εἶμαι ἀδερφός τους. Πρόσεξε καλὰ μὴν ξαναπιάσης στὸ βρωμόστομά σου ἦρωες σὰν καὶ μᾶς». Δίπλα μου ἦταν συγκρατούμενοί μου τοὺς ὁ-

ποιούς δὲν εἶχα ἀντιληφθῆ. Μόλις ἄκουσαν αὐτὰ τὰ λόγια καὶ μὲ εἶδαν σ' αὐτὴν τὴν κατάσταση μὲ τράβηξαν μὲ τὴ βία καὶ μὲ ἀπομάκρυναν. Κάθε μέρα ποὺ περνοῦσε ἢ ἀγωνία μου γινόταν ὄλο καὶ μεγαλύτερη γιατί δὲν ἤξερα ἀν ζοῦν. Καὶ νᾶσαι μέσα στὴ φυλακὴ κλειδομανταλωμένος καὶ νὰ μὴν μπορεῖς νὰ προβεῖς σὲ καμιὰ ἐνέργεια νὰ βοηθήσεις λίγο τὸν ἑαυτό σου ποὺ πνίγεται μέσα στὴν ἀγωνία. Κυκλοφοροῦσαν φῆμες πὼς τοὺς ἐκτέλεσαν. Ἄλλες πάλι πὼς πῆραν ἀναστολὴ τῆς ποινῆς τους. Μερικοὶ σύντροφοί μου κάτι μάθαιναν ἀπὸ τοὺς δικηγόρους τους ἀλλὰ δὲν μοῦ ἔλεγαν τίποτε. Μιὰ ἐφημερίδα ποὺ μπάζαμε κρυφὰ δὲν ἀνάφερε γιὰ ἐκτέλεση ἀλλὰ ἔγραφε τὰ ὀνόματά τους μόνον γιὰ καταδίκη. Ἔτσι πέρασαν μερικὲς σκοτεινὲς ἀκόμα μέρες, ὡς τὶς 9 τοῦ Φλεβάρη τοῦ 1948. Ἐκείνη τὴν ἡμέρα εἶχε ἐτοιμάσει ἢ ὑπηρεσία μεταγωγὴ γιὰ τὴ Γιούρα. Ἀνάμεσα στοὺς μεταγωγμένους κρατουμένους ἦταν καὶ ἓνας συμπατριώτης μου. Φώναξε ὁ κράχτης νὰ βγάλουν οἱ μεταγόμενοι τὰ πράγματά τους ἔξω. Ἀφοῦ ἔβγαλαν μερικά, εἶδε ὁ συμπατριώτης μου τὴν ἀδελφούλα μου τὴ Ρουμπίνα ἔξω ἀπὸ τὴν φυλακὴ καὶ περίμενε νὰ τῆς ἐπιτρέψουν νὰ μπεῖ νὰ μὲ δεῖ. Ὅταν γύρισαν νὰ πάρουν καὶ τὰ ὑπόλοιπα πράγματά τους μοῦ εἶπε πάλι ὅτι ἡ Ρουμπίνα εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴν φυλακὴ. Πῆγα στὸ ἐπισκεπτήριο καὶ τὴν περίμενα. Μὰ ἀν δὲν ἔφευγε ἢ μεταγωγὴ δὲν ἐπέτρεπαν στὸν ἐπισκέπτη μου νὰ μπεῖ. Αὐτὸ τὸ κάναν ταχτικὰ νὰ μὴν ἀνοίγουν τὸ ἐπισκεπτήριο ἀν δὲν φύγει ἢ μεταγωγὴ τους. Πέρασαν δυὸ ὥρες. Ἡ ἔρευνα γινόταν μὲ τέτοιο τρόπο ποὺ οὔτε ἓνα κουρελάκι δὲν ἔμενε ἀψαχτο. Οὔτε ἓνα μέρος τοῦ σώματός σου ἄφηναν ἀψαχούλευτο. Ἄν μποροῦσαν νὰ σοῦ τρουποῦσαν τὸ μυαλό νὰ σοῦ παίρναν ἀπὸ μέσα καὶ αὐτὴ ἀκόμα τὴ σκέψη. Δυὸ ὥρες. Δύο ὀλόκληρα χρόνια μοῦ φάνηκαν. Χίλιες σκέψεις πέρασαν ἀπὸ τὸ μυαλό μου. Ἦθελα νὰ διατηρῶ τὴν ψεύτικη ἐλπίδα ὅτι γιὰ νὰ φύγει ἢ Ρουμπίνα ἀπὸ τὴν Ἀθήνα κάτι καλὸ θὰ ἦταν. Σκεπτόμουν: «Ἴσως νὰ τοὺς πέτυχε καμιὰ ἀναστολὴ. Δὲν εἶναι δυνατὸν ἢ Ρουμπίνα κάτι πρέπει νὰ ἔκαμε». Κάποτε ἐπιτέλους τὴν μπάζουν στὸ ἐπισκεπτήριο. Μόλις ἀνοιξε ἢ πόρτα κατάλαβα. Τὴν εἶδα στὰ μαῦρα ντυμένη καὶ ἓνα μαῦρο μαντήλι στὸ χέρι της νὰ σκουπίζει τὰ δάκρυά της. Μόλις μὲ εἶδε ξέσπασε σὲ περισσότερο κλάμα. Ἐνα κλάμα σεμνό, βουβό, χαροκαμένο. «Τί γίνεται παιδί μου;» τῆς

λέω. «Τοὺς ΣΚΟΤΩΣΑΝ», μοῦ λέει. Αὐτὴ ἡ λέξι χαράχτηκε τόσο βαθειὰ μέσα μου πὺ δὲν θὰ σβῆσει ὅσο ζῶ. Προσπάθησα νὰ τὴν παρηγορήσω. Τῆς εἶπα πολλά. Μοῦ λέει «Βαγγέλη, τὸ δένδρο τῆς λευτεριάς χρειάζεται αἷμα γιὰ νὰ μεγαλώσει. Ὅμως πονῶ γιὰ τ' ἀδέρφια μας, δὲν ἀντέχω ἄλλο». Μοῦ εἶπε ὅτι ὅταν πέρασε ἀπὸ τὴν Κ. ζήτησε νὰ τῆς ἐπιτρέψουν νὰ πάει στὴ φυλακὴ νὰ πάρει ὅτι τοὺς εἶχαν μείνει. Τουλάχιστον γιὰ ἐνθύμιο. Δὲν τῆς τὸ ἐπέτρεψαν.

Τὸ ἐπισκεπτήριο ἦταν ἔτσι κανονισμένο πὺ μεταξὺ κρατουμένου καὶ ἐπισκέπτη, ἔμενε ἓνας χῶρος 60 ἑκατοστῶν καὶ μέσα σ' αὐτὸ τὸ διάκενο κυκλοφοροῦσε ὁ φύλακας τὸν ὁποῖον ἐχώριζε ἓνα συρμάτινο δίχτυ μὲ τὸν ἐπισκέπτη καὶ ἓνα μὲ τὸν κρατούμενο. Ὁ φύλακας λοιπὸν πὺ βρίσκετο ἀνάμεσά μας, δὲν θυμᾶμαι τὸ ἐπώνυμό του, τὸ μικρὸ του ὄνομα ἦταν Ἀνδρέας, δὲν μπόρεσε νὰ κρατηθῆ. Εἶναι σωστὸ ὅτι πολὺ ἀνθρώπιζε αὐτὸς ὁ ἀνθρώπος. Ἐψαξε γιὰ τσιγάρο καὶ δὲν εἶχε. Τότε μοῦ ζήτησε ἐμένα καὶ τοῦ ἔδωσα μέσα ἀπὸ τὴν τρύπα τοῦ διχτυοῦ πὺ μόλις τὸ χωροῦσε.

Τὴν ἐπομένη τὸ πρωὶ ἡ Ρουμπίνα ξαναῆρθε στὸ ἐπισκεπτήριο. Φαινόταν τρομαγμένη. Ἐδειχνε ὄψη κυνηγημένου σκυλιοῦ, τὴν ρώτησα τί τῆς συμβαίνει. Μοῦ εἶπε ὅτι τὴν κυνηγᾶει ἡ Ἀσφάλεια. Ἀπὸ ὅλα τὰ γνωστά μας σπίτια δὲν τὴν δεχόταν κανένα. Τοὺς εἶχε τρομοκρατήσει ἡ Ἀσφάλεια. Μοῦ λέει: «Πρέπει νὰ φύγω ὅσο γίνεται πιὸ γρήγορα, δὲν μὲ ἀφήνουν νὰ σταθῶ πουθενά, μὰ τὸ καράβι πὺ θὰ περάσει ἀπ' τὸ Λ. θέλει ἀκόμα 3 μέρες, ἂν πάω γιὰ πιὸ γρήγορα μέσω Σ. θὰ μὲ πιάσει ὁ Γ. καὶ θὰ μὲ γδάρει (ἓνας κλέφτης, δολοφόνος καὶ τότε ἀρχισυμμορίτης τῆς δεξιάς). Πές μου τί νὰ κάμω». Πρώτη φορὰ στὴν ζωὴ μου καὶ σὰν μεγαλύτερος ἀπ' ὅλους ἀδερφός, πὺ βρέθηκα τόσο ἀνίσχυρος σὲ τόσο δύσκολη θέση νὰ μὴν μπορῶ νὰ δώσω σ' ἓνα ἀγαπημένο μου πρόσωπο μιὰ συμβουλή. Ποῦ νὰ τῆς πῶ νὰ πάει; Τί δρόμο νὰ ἀκολουθήσει μιὰ κοπέλα 22 χρονῶν; Πῶς θὰ τὴν μεταχειρισθοῦν; Ἄν δὲ μὲ κρατοῦσαν τὰ ἰδανικά μου κι' ἂν μοῦ τὸ ἐπέτρεπε ἡ ἰδιότητά μου, θὰ προτιμοῦσα χίλιες φορὲς τὸ θάνατο ἀπὸ μιὰ τέτοια ζωὴ.

Καὶ τώρα δυὸ λόγια γιὰ τὴ δίκη τους ὡς τὴν ὥρα πὺ τοὺς πῆραν γιὰ τὴν ἐκτέλεση. Ἐγὼ βέβαια ὅπως γρά-

φω και παραπάνω βρισκόμενον κρατούμενος σὲ ἄλλη φυλακή. Αὐτὰ ὅμως μου τὰ ἐξιστόρησαν οἱ συγκρατούμενοί τους Σ. καὶ Τ. Β., ὁ Β. Ε. κ.ἄ., οἱ ὅποιοι ἂν ρωτηθοῦν μποροῦν νὰ δώσουν περισσότερα στοιχεῖα.

Στὸ λίγο διάστημα πὺ μείναν ὑπόδικοι τοὺς ἐπισκέφθηκε μιὰ μέρα στὴ φυλακὴ Κ. ὁ πολιτευτὴς Ἀθηνῶν ἀλλὰ συγχωριανός μας γιατρός Σ. Γ., κατ' ἀπαίτηση φυσικὰ τοῦ λαϊκοῦ στοιχείου. Ὄταν τοὺς ἐπισκέφθηκε τοὺς εἶπε ὅτι γιὰ νὰ μπορέσει νὰ τοὺς βοηθήσει ἀποτελεσματικὰ θὰ πρέπει νὰ ἀποκηρύξουν τὶς ἰδέες τους, γιατί μὲ τὴν ἐπικρατοῦσα κατάσταση δὲν τοῦ εἶναι δυνατὸν νὰ μεσολαβήσει ἂν ἐπιμείνουν στὶς ἀπόψεις τους, ἐνῶ ἂν δεχτοῦν σ' αὐτὸ πὺ τοὺς λέει τοὺς ἐγγυᾶται τὴν ζωὴ.

Τοῦ τὸ ἀρνήθηκαν κατηγορηματικὰ καὶ αὐτὸς ἔφυγε. Ὄταν τελείωσε τὸ ὀλιγόλεπτο αὐτὸ ἐπισκεπτήριο καὶ ἐπέστρεψαν στὸ θάλαμό τους πῆρε τὴν πρωτοβουλία ὁ μικρότερος ἀδελφός μου, συγκέντρωσε πολλοὺς καὶ τοὺς εἶπε: «Ἦρθε ὁ τάδε πολιτευτὴς καὶ μᾶς ἐζήτησε νὰ κάμουμε δήλωση γιὰ νὰ μπορέσει νὰ μεσολαβήσει νὰ μᾶς σώσει τὴ ζωὴ. Τὸν ἀκούσατε. Ὁ καθένας ἅς κανονίσει τὴ θέση του καὶ ἅς κάμει ὅ,τι θέλει. Ἐγὼ ὅμως γιὰ τὸν ἑαυτό μου σᾶς δηλώνω τοῦτο τὸ πρᾶγμα: Ξέρω καλὰ πὺς τῶρα πὺ μὲ ἔβαλε ὁ φασισμὸς στὸ χέρι θὰ μὲ σκοτώσει. Δὲν θὰ τοῦ ἐπιτρέψω ὅμως νὰ μὲ σκοτώσει ἀτιμασμένος, θὰ πεθάνω τίμια. Ἐπειτα τί νὰ ἀποκηρύξω. Τὴν πίστη μου; Τὰ βάσανα καὶ τὴ φυλακὴ τοῦ ἀδελφοῦ μου τοῦ Β.; Τὰ κουρέματα καὶ τὶς διαπομπεύσεις τῆς ἀδερφῆς μου τῆς Ρουμπίνας, τὰ σπασμένα πλευρὰ τοῦ πατέρα μου ἀπὸ τοὺς χίτες τοῦ χωριοῦ μου καὶ τοὺς ἐθνοφύλακες; Ἡ τὴ συμμετοχὴ μου στὴν Ἐθνικὴ Ἀντίσταση; Τέτοιο πρᾶγμα δὲν θὰ τὸ δοῦν ποτέ». Συμφώνησαν ὅλοι.

Μετὰ ἀπὸ λίγες μέρες 4-5, δὲν ξέρω, πῆγαν στὴ δίκη. Βροχὴ οἱ ἐρωτήσεις: γιὰ τὸ παιδομάζωμα, γιὰ τὴν Κυβέρνηση τοῦ Βουνοῦ, γιὰ τὴν 5η ὀλομέλεια, γιὰ τὸ Δημοκρατικὸ στρατό. Πάντα τὴν πρωτοβουλία ὁ Η. Οἱ ἀπαντήσεις του σταράτες, καφτερές. Μάνιασε ὁ πρόεδρος. «Θὰ πεθάνεις νεαρὸ μὲ τὰ μυαλὰ πὺ ἔχεις. Ποιὸς σὲ καθοδηγεῖ; Δὲν θὰ ζήσεις». Καὶ ἡ ἀπάντησή του: «Καλύτερα νὰ πεθάνω ὄρθιος παρὰ νὰ ζῶ γονατισμένος». Ἡ ἀπόφαση θανατικὴ. Γιὰ τὸν μεγάλο τὸν Π. 3 κατὰ 2, γιὰ τὸν Ν. Μ. παμψηφεί. Γιὰ τὸν Η. παμψηφεί δύο φορές σὲ θάνατο.

Τοὺς πῆγαν στὴν ἀπομόνωση τῆς φυλακῆς, ἐκεῖ πού βάζουν τοὺς μελλοθανάτους. Μετὰ δύο-τρεῖς μέρες ἀπὸ τὴν ἀπόφαση σηκωνόντανε πολὺ πρωῖ, ντυνόντουσαν καλά, περιποιόντουσαν τὸν ἑαυτό τους, ἔτρωγαν ἕνα γιαουρτάκι καὶ περίμεναν τὸ δῆμιο νὰ τοὺς πάρει γιὰ τὴν ἐκτέλεση. Τὴν ἑβδομῆ μέρα, ἡμέρα Τρίτη 3 τοῦ Φλεβάρη τοῦ 48, πρὶν ἀκόμα ξημερώσει, ἀνοιξε ἡ πόρτα καὶ φάνηκε ὁ ἀρχιδῆμιος καὶ φωνάζει τὸν Η. καὶ τὸν Ν., τὸν Π. δὲν τὸν φωνάζει.

Φιλήθηκαν τότε τὰ δύο ἀδέρφια, ἀποχαιρετίσθηκαν καὶ χωρίστηκαν γιὰ πάντα. Ἡ ἀπομόνωση μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία τοὺς πῆραν ἦταν ἕνα κελὶ χτισμένο στὸ βάθος τοῦ θαλάμου, γιὰ νὰ βγοῦν λοιπὸν ἔξω θὰ πέραγαν μέσα ἀπὸ τὸ θάλαμο. Ἐκεῖ μέσα εἶχε ἐπιβληθεῖ ἡ στρατοκρατία. Οἱ κρατούμενοι φοβισμένοι χαιρετοῦσαν τοὺς δύο μελλοθανάτους σιγὰ καὶ μόλις εἶχαν βγάλει τὸ κεφάλι τους κάτω ἀπὸ τὶς κουβέρτες. Στὸ διάβα τους ὁ Η. καὶ ὁ Ν. προσπάθησαν νὰ σπάσουν τὸ φόβο πὺ ἐπικρατοῦσε σ' αὐτὸν τὸν προθάλαμο τοῦ θανάτου καὶ τοὺς φωνάζουν: «Ἐχετε γειὰ ἀδέρφια. Μὴ φοβᾶστε. Ὅσους κι' ἂν σκοτώσουν ὁ λαὸς θὰ νικήσει». Ἀναστατώθηκε ὁ ἀρχιδῆμιος καὶ θέλει νὰ σπρώξει, νὰ τελειώσει γρήγορα μ' αὐτοὺς τοὺς «θρασεῖς» πὺ θέλουν νὰ ἐμψυχώσουν τοὺς ἄλλους, βγάζει τὸ περιστροφὸ, ἀπειλεῖ. «Χαμένε», τοῦ λέει ὁ ἀδερφός μου, «ἀπειλῆς ἐμένα πὺ πάω γιὰ θάνατο; Ἐχε χάρη πὺ δὲν θέλω νὰ δημιουργήσω κατάσταση γιὰ τοὺς ἄλλους». Μοίρασαν ὅ,τι πρόχειρα πράγματα εἶχαν στοὺς συγκατηγορουμένους τους κι' ἔφυγαν. Προχώρησαν μὲ βῆμα σταθερό, λεβέντικο πρὸς τὸ θάνατο. Ὁ Π. κάθησε σὲ μιὰν ἄκρη καὶ ἀθόρυβα ἔκλαψε τὸν ἀδερφό του.

Κατὰ τὶς 10 ἡ ὥρα ὁ διοικητὴς τῆς φυλακῆς, ἕνας ἀντισυνταγματάρχης, συγκέντρωσε τοὺς κρατούμενους στὸ προαύλιο καὶ τοὺς μίλησε. Ὁ λόγος ἦταν ἀπολογητικός: «Δὲν φταῖμε ἐμεῖς, ἐντολὲς ἐκτελοῦμε κτλ.». Οἱ κρατούμενοι γιὰ πρώτη φορὰ τὸν εἶδαν νὰ τοὺς μιλάει καὶ μάλιστα κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο. Ἴσως καὶ οἱ μελλοθάνατοι τοῦ ἐπέστησαν τὴν προσοχὴ γιὰ τὶς εὐθύνες του.

Ἡ μέρα αὐτὴ ἦταν Τρίτη. Τὸ Σάββατο, 7 τοῦ Φλεβάρη τοῦ 48, τὴν ἴδια ὥρα πρωῖ-πρωῖ, ἀνοιξε ὁ ἴδιος ἀρχιδῆμιος τὴν πόρτα καὶ φωνάζει τὸν ἄλλο μου ἀδερφό: «Σήκω νὰ πᾶς γιὰ ἐκτέλεση». Σηκώθηκε τότε ὁ Π., πλύ-

θηκε, χτενίστηκε, φόρεσε τὰ καλά του ρούχα, χαιρέτησε
τοὺς συντρόφους του καὶ πῆγε μὲ τὸ κεφάλι ψηλά, λὲς
καὶ πῆγαινε σὲ πανηγύρι.

**ΑΚΟΥΜΕ ΤΗ ΦΩΝΗ ΣΟΥ ΠΑΤΡΙ-
ΔΑ ΠΡΩΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΗΣ ΣΕΙΡΑΣ
ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ, ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΤΟ ΜΑΡ-
ΤΗ ΤΟΥ 1964 ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ
ΚΟΥΛΟΥΦΑΚΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΥΛΟΥ
28 ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΩΝ ΕΚΔΟ-
ΣΕΩΝ «ΘΕΜΕΛΙΟ» Ε.Π.Ε. ΑΚΑΔΗ-
ΜΙΑΣ 57—Κ. 24. ΕΞΩΦΥΛΛΟ & ΕΠΙ-
ΜΕΛΕΙΑ ΙΔ. ΣΤΡΑΤΗΓΟΠΟΥΛΟΥ**

